

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 061.2:796:272-051(497.4)"1880/1900"

Prejeto: 14. 4. 2017

Aleš Šafarič

dr., kustos, Zavod za šport Republike Slovenije Planica, oddelek Muzej športa, Kopitarjeva 4, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: ales.safaric@muzejsporta.si

Nastanek slovenske katoliške telesnovzgojne organizacije Orel

IZVLEČEK

Avtor analizira spremembe v pogledih slovenskega katoliškega tabora na področje telesne vzgoje na prelomu iz 19. v 20. stoletje oziroma v obdobju t. i. delitve duhov in ostrega kulturnega boja. To je imelo za posledico nastanek katoliške telesnovzgojne organizacije Orel, ki se je v enem desetletju v mnogih segmentih, na čelu s številčnostjo, močno približala Sokolu. V prispevku je prikazan proces od pojava prvih konkretnih idej o lastni katoliški organizaciji do njene uresničitve in rasti pred prvo svetovno vojno.

KLJUČNE BESEDE

Orel, Sokol, telovadba, telesna vzgoja, šport, kulturni boj

ABSTRACT

CREATION OF THE SLOVENIAN CATHOLIC GYMNASTICS ORGANISATION OREL

The author analyses changes in the views of the Slovenian Catholic camp with regard to physical education at the turn of the nineteenth and twentieth centuries or, rather, in the period of the so-called "separation of spirits" and fierce cultural struggle. One of the consequences was the establishment of the Catholic gymnastics organisation Orel, which in the span of a decade came very close to its counterpart Sokol in many aspects, including its numerical strength. The contribution describes the process from the first concrete notions about establishing their own Catholic organisation to its materialisation and growth before the First World War.

KEY WORDS

Orel, Sokol, gymnastics, physical education, sports, cultural struggle

Sokol in začetek društvene telovadbe na Slovenskem

Začetek slovenske moderne telesne vadbe in telesnovzgojne ideje postavljamo v leto 1863, ko je bila v Ljubljani po enem letu uradno dovoljena ustanovitev telovadnega društva Južni Sokol.¹ Gre za čas obnove ustavnega življenja v Avstrijski monarhiji, ki je pri njenih narodih okrepilo narodnozavedne tendence, kar je pospešilo narodnostno diferenciacijo v državi in krepitev narodnobuditeljskega dela. S telovadnega vidika je Sokol v društveno obliko nadgradil aktivnosti, ki so v mestu oziroma deželah že obstajale, med drugim pa jim dodal še narodnostno komponento, s katero je pomembno prispeval k »preobrazbi slovenskega nacionalizma v množično narodno gibanje«.² Svojo telovadno organizacijo Laibacher Turnverein so leta 1862 dobili tudi nemško čuteči prebivalci Ljubljane, ki so, za razliko od Sokola, na potrditev društvenih pravil s strani deželne vlade čakali le en mesec.³ Z nastankom obeh organizacij se je oblikoval

priročen kanal za zaostritev naraščajočega slovensko-nemškega konflikta, ki se je v politiki oblikoval okoli slovenske in nemške politične stranke.

Potem ko je v sedemdesetih letih 19. stoletja sledilo več neuspehov slovenske politike, na čelu monarhije pa je bila Slovencem neprijazna Auerspergova liberalna vlada, je globoka kriza zadela tudi sokolstvo. Sokolske podružnice po raznih krajih so ugasnile, matično društvo v Ljubljani, ki je od leta 1868 delovalo pod imenom Ljubljanski Sokol, saj je bil pred tem Južni Sokol zaradi manjšega, a politično izkoriščenega incidenta med sokoli in turnarji razpuščen,⁴ pa je komaj še dihalo. H krizi sokolstva so prispevala tudi trenja med konservativnejšimi staroslovenci in liberalnejšimi mladoslovenci v prvi polovici sedemdesetih let. Vladni pritisk je popustil leta 1879 s Taaffejevo vlado, pozitivnih sprememb pa je bila deležna predvsem Kranjska. V osemdesetih letih je slovenska politika imela slogaško in vladi naklonjeno držo. Ta je v veliki meri slonela na plečih starejših političnih prvakov, ki so počasi zapuša-

Predtelovadci Južnega Sokola leta 1864, z leve Koblar, Vidic, Mandič, Coloretto, Drachsler (hrani ZŠRS Planica, oddelek Muzej športa).

¹ Več o ustanovitvi društva gl. Šafarič, *Prepletenost*, str. 50–55.

² Podpečnik, *Ljubljanski Sokol*, str. 8.

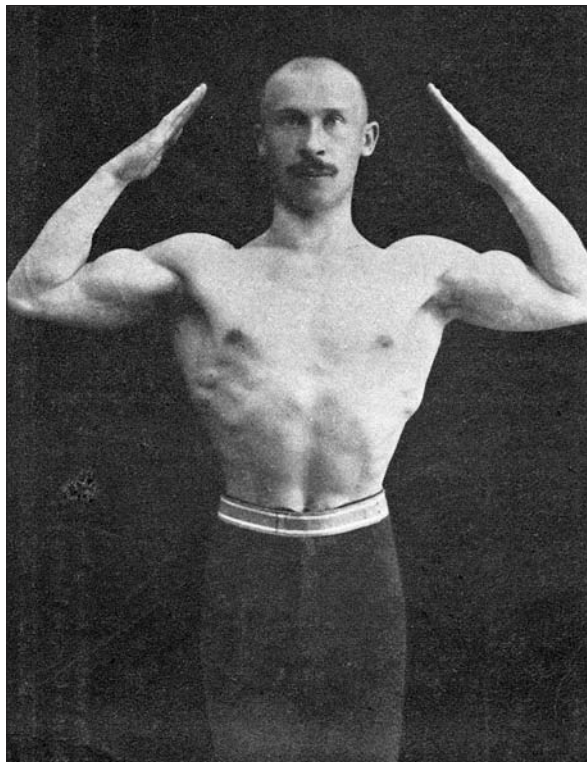
³ *Petindvajsetletnica Sokola*, str. 11–12.

⁴ Več gl. Matić, *Nemci v Ljubljani*, str. 47–71.

li svet, medtem ko sta na liberalnem in katoliškem bregu spremembe vse glasneje zahtevali radikalnejši struji.⁵ V osrednjem katoliškem političnem časopisu *Slovenec* so se tako proti narodnim društvom pojavile posamične manjše opazke, ki so zrasle na nazorski podlagi, a resne kritike sokolstva še ni bilo.

Prvi se je proti Sokolu obrnil goriški profesor bogoslovja dr. Anton Mahnič, ki je v skladu z novimi načelno bojevitimi katoliškimi idejami, ki jih je zagovarjal sam papež, na prelomu osemdesetih in devetdesetih let nastopil proti liberalizmu, socializmu in iz njiju izpeljanim različicam. Vero je postavljal na prvo mesto, čeprav ob tem ni zanikal pomena narodnosti, ter zahteval načelnost in katoliško prenovo družbe od spodaj navzgor. Sokola je imel za otroka liberalizma in njegovo podaljšano roko, zato ga je načelno zavračal. Mesto staroste v Ljubljanskem Sokolu je v teh letih res prišlo v roke mladih liberalnih radikalcev (Ivan Hribar, dr. Ivan Tavčar), vendar pa Mahnič sprva s kritiko Sokola na odobravanje ni naletel niti v katoliškem *Slovenecu*.⁶ Šele z večletnim delom je počasi začel spreminjati poglede na Sokola v katoliškem taboru in odigral pomembno, če ne celo odločilno vlogo pri duhovnem in političnem prelomu na Slovenskem, ki je na prehodu iz 19. v 20. stoletje zajel vse plati družbenega življenja. Do njega bi zagotovo prišlo tudi brez Mahničevega delovanja, saj je šlo za neizogibno stopnjo družbenopolitičnega razvoja. Začel se je pravi kulturni boj, obe strani sta dobili svoji politični stranki, na katoliških taborih pa so zastavili smernice za »rekatolizacijo« celotne družbe. Konkretnih napotkov za telesnokulturno področje na teh taborih sprva sicer še ni bilo mogoče zaslediti, so pa spremembe terjale redefiniranje odnosa katoliškega tabora do nekaterih društev, vključno s Sokolom.

Ta je od srede devetdesetih let pod taktirko dr. Viktorja Murnika, ki je udejanjil in nadgradil sokolski telovadni sistem utemeljitelja češkega sokolstva Miroslava Tyrša, doživljal pravi preporod. V ospredje je prišla strokovnost, Murnik pa je telovadbi zagotovil osrednje mesto v društvenem delovanju.⁷ Ob tem je v organizaciji prišlo do številnih večjih in manjših trenj, ki so izvirala iz nasprotujočih si pogledov na sokolsko ureditev in usmeritev, osebnih odnosov ter

Dr. Viktor Murnik (brani ZŠRS Planica, oddelek Muzej športa).

politike. Vendar pa pri slednji ni šlo za konfrontacijo med liberalno in katoliško strujo, saj so bili vsi akterji omenjenih trenj (Tavčar, dr. Vladimir Ravnihar, dr. Pavel Pestotnik) trdno v liberalnem sedlu. To je Sokola, ki je bil resda že od samega začetka bližje svobodomiselnemu pogledom, v letih ločevanja še bolj potisnilo v liberalni tabor oziroma nazorske nasprotnike prisililo, da so začeli pospešeno iskati rešitve zunaj te organizacije.

Odnos katoliškega tabora do telovadbe

O posebni katoliški telovadni organizaciji ne moremo govoriti vse do druge polovice prvega desetletja 20. stoletja. Tudi misel nanjo je vzklila le nekaj let prej, če odmislimo poskus dr. Janeza Evangelista Kreka iz leta 1896, ko je v svojem rojstnem kraju Selca v Selški dolini blizu Škofje Loke ustanovil Planinskega Sokola, v katerem je skušal »ustvariti misel katoliškonarodnega, ljudskega Sokola«.⁸ Sokol je bil dolga leta, tudi po delitvi duhov, edino slovensko društvo, v katerem so mogli pripadniki različnih nazorskih pogledov zadovoljiti svoje telovadne potrebe in opraviti narodno dolžnost. Odmikanje katoliško usmerjenega dela članstva je potekalo počasi in nenačrtno ter predvsem šele v novem stoletju, ko razmere v Sokolu in družbi nasploh niso več dopuščale druge

⁵ Več o družbenopolitičnem stanju na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja gl. Cvirn, Janez, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji: Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2006; Melik, Vasilij, *Slovenci 1848–1918: razprave in članki* (ur. Viktor Vrtnjak). Maribor: Založba Littera, 2002; Štih, Peter, Simoniti, Vasko in Vodopivec, Peter, *Slovenska zgodovina: družba – politika – kultura*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2008; *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005; Erjavec, Fran, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosvetna zveza, 1928; Dolenc, Ervin, *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.

⁶ Šafarič, Sokolstvo in rekatolizacija, str. 67–69.

⁷ Pavlin, Zanimanje za šport, str. 65–68.

⁸ Hafner, Orel, str. 18.

možnosti. Tej poti je bolj ali manj sledila tudi »uradna« politika katoliškega tabora, ki pa področju telovadbe dolgo ni posvečala večje pozornosti. Na svojih osrednjih dogodkih, katoliških shodih, je o tematici prvič spregovorila šele na tretjem shodu leta 1906, ko se je oblikovanje katoliških telovadnih odsekov že začelo. Razlogov za to je bilo več.

Ustanovitev Slovenske sokolske zveze (SSZ) leta 1905 je pokazala, da so kljub notranjim bojem različnih sokolskih frakcij, ki so izvirale bodisi iz politike bodisi iz odnosa do telovadbe, vse podpirale svobodomiselnost in klerikalizma zagotovo niso bile pripravljene spustiti blizu. Istočasno je propadel načrt katoliškega tabora, da bi z množičnim vpisovanjem v Sokola v njem pridobili večji vpliv. Poleg tega je vzpostavitev take organizacije zahtevala ogromno strokovnega znanja, izkušenj, dela in finančnega zaledja. Najem telovadnega prostora, nakup opreme, pridobitev primerne telovadnega učitelja in vzpostavitev celotne organizacije so bili zagotovo precej večji zalogaj od ustanovitve manjšega bralnega, igralskega ali pevskega društva. Pri tem je bilo treba za stvar pridobiti tudi družino, da je bila pripravljena sina ali hčer spustiti od kmečkih in drugih domačih opravil ter (so)financirati nakup kroja in telovadne obleke, naročnino na glasilo, udeležbo na izletih itd. Enako je veljalo za mladino, ki se je oziroma bi se morala za nekaj ur telovadne zabave ukloniti strogi disciplini in odpovedati raznim priljubljenim užitek, kot sta bila tobak in alkohol.

Težava, s katero se je Orel še kar nekaj let soočal, je bilo nerazumevanje za telesno vzgojo znotraj katoliškega tabora. Mnogi, med njimi nekateri katoliški voditelji, so menili, da zmore Orel svoj vzgojni namen dosežati brez telovadbe, da sta glavni vzgojni sredstvi govor in manifestacija v kroju ter da so bolj kot telovadne potrebne le verske organizacije.⁹ Kritike so bile še hujše, ko je beseda nanese na žensko telovadbo. Delno lahko vzrok za tako razmišljanje iščemo v ukoreninjeni krščanski miselnosti, kjer se je telesnosti, vsaj pri športu, držal plašč negativnosti, ki ga lahko še v zadnjem desetletju 19. stoletja opazimo pri Mahničevem odnosu do telesnokulturnega področja.¹⁰ Njegove nazore je dodobra spremenila šele prva svetovna vojna, po kateri je postal velik podpornik orlovske organizacije.

Pomemben zagon je proces dobil v času kulturnega boja na prelomu stoletja, ko so v katoliškem taboru prišli do spoznanja, kako pomembno je, da na svojo stran pridobijo mladino in širše množice nasploh. To so lahko dosegli le z intenzivnim delom na vseh področjih človekovega življenja, predvsem pa z vzgojo in izobraževanjem. Potem ko je prvi katoliški shod leta 1892 določil trdne smernice za katoliško obnovo gospodarskega, socialnega in političnega življenja ter v

naslednjih letih že žel uspehe svojega dela, so na drugem shodu leta 1900 oblikovali konkreten program za vsa področja družbenega in kulturnega življenja. Ker je bil kulturni prepad v tem obdobju vse večji, boj nazorskih nasprotnikov pa je dosegel društva, je bilo vse manj prostora za brezbarvnost, vse je moralo stopiti na levo ali na desno. Razcvetelo se je katoliško društveno življenje, zlasti katoliške izobraževalne organizacije. Njihova krovna zveza je leta 1897 postala Slovenska krščansko-socialna zveza (SKSZ), njen predsednik pa na prelomu stoletja Krek, ki jo je v nekaj letih razvil v hrbtenico vsega katoliškega prosvetnega dela na Slovenskem in jedro, iz katerega je katoliški tabor črpal politično moč. Pomen SKSZ je začel rasti po drugem katoliškem shodu, resnično pa je zaživela po letu 1905, ko se je reorganizirala v področne zveze za Kranjsko, Tržaško, Štajersko, Vipavsko, Koroško in Goriško, skupaj z akademskimi društvoma Danica na Dunaju in Zarja v Gradcu ter od leta 1912 s Slovenskim katoliškim akademskim društvom iz Prage in Slovensko dijaško zvezo v Ljubljani. Osrednjo vlogo je imela zveza v Ljubljani. Z leti se je hitro širila in ustanavljala nove odseke, kot so bili dramatični, pevski, glasbeni, telovadni itd. Skrbela je za celostno organizacijo, usmeritev, skupne nastope in shode, zbirala letna poročila društev, predlagala teme za predavanja, zanje pošiljala predavatelje itd. Leta 1903 je imela SKSZ skupaj 10.016 članov v 116 društvih, od tega je bilo na Kranjskem 58 društev. Čez štiri leta je njihovo število naraslo že na 217, od tega je bilo na Kranjskem 101 društvo.

Dr. Janez Evangelist Krek (Ilustrirani Slovenec, 2. 10. 1927, str. 325).

⁹ Prav tam, str. 24.

¹⁰ Več glej Šafarič, *Prepletenost*, str. 67–85.

Rast se je nadaljevala tudi v naslednjih letih in leta 1912 dosegla 462 društev (Zveza za Kranjsko 191) s 43.229 člani.¹¹

Predsednik zveze Krek se je pri organizaciji zgleđoval po socialnih demokratih in jo podredil »rodbinskemu življenju« oziroma družini kot osnovni celici družbe. Društvom je pripisoval vzgojno vlogo, saj je v umstvenem napredku videl glavni pogoj političnega napredka in organizacije. »Ni nam treba toliko plesa in slavnosti, ampak več pouka in razuma,«¹² je dejal na drugem katoliškem shodu. Posebno pozornost je posvečal mladini, saj je menil, da se že v dobi od štirinajstega do dvajsetega leta položi temelj za ves umstveni in nrvni razvoj naroda. Izobraževalna društva naj bi zato poskrbela, da se v njih zbira mladina ter da jo izobrazijo za zasebno in javno življenje v politiki, gospodarstvu in na drugih področjih. O pridobivanju mladine za izobraževalna društva, včlanjena v SKSZ, so vodilni začeli razpravljati že kmalu po ustanovitvi zveze, vendar brez pravega uspeha. Prvo vidnejšo potezo v tej smeri sta naredila stolni vikar dr. Luka Smolnikar in tajnik zveze Ivan Štefe, ki sta za fante pripravila posebne uniforme, a so morali na pravo idejo še počakati.¹³ Do ustanovitve Orla je glavina dela z mladimi padla na organizacije, kot so bile Marijine družbe in mladeniške zveze. S slednjimi je bil še posebej uspešen dr. Anton Korošec na Štajerskem, kjer je v okviru SKSZ zgradil močno mladinsko organizacijo, ideja pa je padla na plodna tla tudi na Kranjskem, kjer se je pozneje uresničila v Orlu. Pomembna spodbuda pri tem ter zunanji pokazatelj uspeha mladinske in izobraževalne organizacije sta bila vseslovenski mladeniški shod julija 1904 na Brezjah in zborovanje vseh SKSZ septembra 1905 v Mariboru.¹⁴ V naslednjih letih – do prve svetovne vojne – je primat na tem področju začel prevzemati Orel, ki je kljub težavnejši in kompleksnejši organiziranosti kot pri drugih mladinskih združenjih postal »edina vseslovenska uspešna mladeniška moška zveza«. ¹⁵

Začetki katoliške telesnovzgojne organizacije

O telovadbi oziroma mladinski organizaciji so prvič resno spregovorili na prvem shodu slovenskih katoliških nepolitičnih društev septembra 1902 v Ljubljani, ki je potekal pod predsedovanjem Kreka in pokroviteljstvom škofa dr. Antona Bonaventure Jegliča ter je SKSZ iz delavske institucije spremenil v središče splošnega slovenskega katoliškega prosvetnega dela. Na shodu so opozorili na mladino, ki jo nasprotniki »z vsemi sredstvi lové v svoje mreže«,

za kar so glavno krivdo pripisovali brezverski šoli in učiteljem. Odločili so se, da mladini posvetijo vso pozornost, pri čemer naj bi jo že kateheti skušali zvesti v njej namenjena društva, kjer »naj se s pošteno zabavo mladini primerno družijo tudi pouk ter tako izpolnjuje šolska izobrazba«. Po resoluciji je morala SKSZ, kjer je bilo le mogoče, začeti ustanavljati »telovadne in biciklistične krožke«. Njihov pobudnik Radoslav Nemec je prve priporočal bolj za kmečke fante, druge pa za obrtnike. Š telovadbo in mladeniško organizacijo se je pečal tudi Smolnikar, ob Kreku najpomembnejši organizator SKSZ, ki je telovadbo označil za »jako primerno in koristno zabavo« zlasti za mladeniče, saj ti z njo krepijo zdravje, nastopanje in obnašanje, koristi pa jim tudi pri vojaki. ¹⁶

Na pozivanje k duševni in telesni krepitvi slovenske mladine ter pripravi na težke narodne in kulturne boje s pomočjo katoliških telovadnih krožkov je verjetno vplival tudi zgled s Češke. Julija 1902 je namreč v češkem kraju Lišna pri Brnu nastal prvi tak telovadni odsek pri tamkajšnjem katoliškem delavskem društvu, ki so mu v naslednjih letih sledili novi. Pozneje se je situacija obrnila. Pri Slovencih je Orel že v nekaj letih dosegel velike uspehe, zato so se po navsote in napotke pri organizaciji nanje obrnili Čehi in leta 1909 prevzeli skupno ime Orel za katoliške telovadne odseke. ¹⁷

Ideja lastnih telovadnih odsekov je dobivala vse več zagovornikov, med njimi sta bila omenjeni Štefe in Ivan Podlesnik, ljubljanski sokol in knjigovodja Ljudske posojilnice v Ljubljani (v rokah SLS). Podlesnik je leta 1904, ko je opazoval večjo skupino fantov iz štajerske mladeniške zveze, ki so se v urejenih vrstah vračali z izleta SKSZ v Ljubljani, pomislil na to, »kako lepo bi se dala razviti potom teh fantov iz mest in trgov sokolska telovadna ideja na kmete v vasi«. ¹⁸ Podlesnik je bil aktiven član Ljubljanskega Sokola vse do vsesokolskega zleta leta 1904, pri čemer svoje nazorske pripadnosti ni skrival, a zaradi nje, razen »nizkotnih pogledov« s strani posameznikov, največkrat neaktivnih sokolov, ni imel težav v društvu ali službi. ¹⁹ Enako je veljalo za delodajalca, če odstejemo nekaj manjših prask s Štefetom. ²⁰ Od samega začetka je v sodelovanju s Krekom, Smolnikarjem in dr. Evgenom Lampetom odigral nadvse pomembno vlogo pri nastajanju katoliške telovadne organizacije, ki je blagoslov dobila na zborovanju SKSZ 3. in 4. septembra 1905 v Mariboru. Za uresničitev sklepa so se zavzeli že 12. novembra na občnem zboru SKSZ v

¹¹ Lukan, Zur Biographie, str. 101.

¹² Poročilo o 2. slov. katoliškem shodu, str. 72.

¹³ Mladost, 19, 1926, št. 7, str. 114, Dr. Janez Evangelist Krek in Orlu.

¹⁴ Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja, str. 131–133.

¹⁵ Hafner, Orel, str. 29.

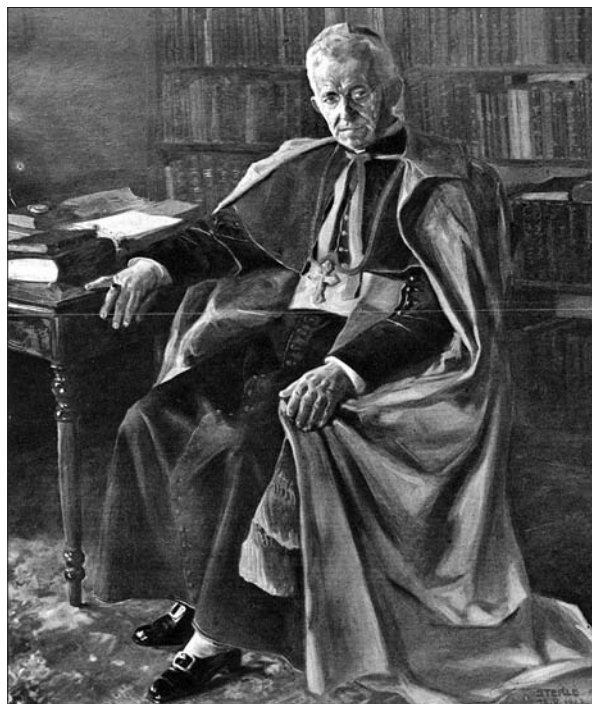
¹⁶ Mladost, 4, 1911, št. 16, str. 128, Orel in slovensko krščansko-socialno delavstvo.

¹⁷ Hafner, Orel, str. 19. Več glej v: Sobol, Tělovýchovné spolky v Lišni do roku 1948.

¹⁸ Mladost, 19, 1926, št. 7, str. 114, Dr. Janez Evangelist Krek in Orlu.

¹⁹ Slovenec, 6. 3. 1906, str. 3–4, »Proti Sokolu«.

²⁰ Mladost, 19, št. 7, 1926, str. 115, Dr. Janez Evangelist Krek in Orlu.

*Ljubljanski škof dr. Anton Bonaventura Jeglič
(Ilustrirani Slovenec, 11. 9. 1927, str. 301).*

Ljubljani. Predlagali so ustanavljanje telovadnih odsekov in v ta namen imenovali pripravljalni odbor za ustanovitev prvega v Ljubljani. Podlesnik je na zborovanju vzneseno dejal: »Nastopili bodo naši krožki in vzdignili bodo svoje peroti ponosni orli.«²¹

Ime Orel se je uradno prijelo šele leta 1909, dotlej so govorili o telovadnih odsekih, a je naziv že od začetka užival naklonjenost članov. Namigoval je na Sokola in izkazoval isto usmeritev, tj. delo na telesnovzgojnem področju, toda hkrati se je od njega že z imenom ločil. V tej luči pri katoliškem taboru večkrat zasledimo tudi uporabo besedne zveze »pravi sokoli«, s katero so želeli poudariti, da katoliški telovadni odseki nadaljujejo Tyrševo sokolsko idejo, ki je v Sokolu skrenila s prave poti in padla v strankarske vode. To poimenovanje in razmišljanje so pred prvo svetovno vojno privzeli tudi na Hrvaškem, kjer so orle dobili šele po njej. Naziv Orel so na Slovenskem uporabili že leta 1906 ob ustanovitvi jeseniškega telovadnega odseka, čez tri leta pa so si tudi bohinjski odseki nadeli ime Planinski Orel, ki je »pravo ime, da se ne bomo ločili le po duhu, ampak tudi po imenu.«²² Dokončno so ta naziv za organizacijo določili na seji odbora Zveze Orlov v Bohinjski Bistrici marca 1909.

Korošec je na zborovanju v Mariboru še kot referent za društvene zabave SKSZ označil za prijateljico telovadbe, ki svojim društvom priporoča ustanavljanje telovadnih odsekov, ter pomirjujoče dodal, da »z

že obstoječimi društvi (t. j. Sokoli) bodo naša društva vedno živela v prijateljskih odnosih, če v njih ne vlada našim načelom sovražni duh.«²³ Nad idejo je bil navdušen tudi Krek, ki se je po Podlesnikovih besedah sprva zavzemal za nekakšne strelske klube, medtem ko mu je sam predstavil telovadbo. Za razliko od drugih pa je menil, da novo telovadno društvo ni potrebno, in je še septembra 1906 podpiral enotno narodno telovadno organizacijo, a z nekaj spremembami. Želel si je namreč, da iz Sokola izgine liberalni duh: »Neumno nam je izbirati telovadnim društvom nova imena in novo monturo. Sokoli bodimo; pravila in obleka in vse – sokolsko. Čemu konkurenca? Mi se samo ne vdamo primesi liberalnih akcij, ki se sili med Sokole, sicer pa idejo, kakršna je vzrastla – žal po nemškem vzorcu – med Slovani, sprejemamo celo, kakršna je!«²⁴ Omenili smo že njegov poskus ustanovitve Planinskega Sokola, ki pa ni bil uspešen, tako kot tudi ne oživitve društva leta 1907, ko je zaradi pomanjkanja primerne telovadnega prostora delovalo le na izobraževalnem področju, ni pa gojilo telovadbe.²⁵ V naslednjih letih, ko so društvo že vodili z orlovskim nazivom, so zagnali tudi to. Čas je kmalu pokazal, da Krekova pot ni mogoča. Njegov poskus, da bi z množičnim vpisovanjem mladih v Ljubljanskega Sokola tega dobil v svoje roke in preusmeril njegov politični tok, namreč ni uspel.²⁶ Ostala je le še možnost samosvoje poti, ki pa je v začetku še niso želeli popolnoma razkriti nasprotniku.

Prvo jedro se razvije na Jesenicah

Samosvojo pot so prvi ubrali na Jesenicah, v delavski trdnjavi, kjer je imelo med delavci precejšnjo moč leta 1897 ustanovljeno Slovensko katoliško delavsko izobraževalno društvo. Nekateri njegovi člani so potrebo po telovadbi zadovoljili v tamkajšnjem Sokolu (1904) oziroma turnarskem društvu (1902), kar ni bilo pogodu vodstvu katoliškega društva. Že ob ustanavljanju Sokola je časopis *Slovenec* namignil, da sicer ne more nikomur braniti, da se ne včlani, ampak »kdor ve, kakšno vlogo igra 'Sokol' dandanes, kdo so njegovi voditelji, in kakšni kristjani so v večini 'Sokoli', če je pravi Slovenec, zares vnet za vero in dom, se v tako družbo ne bo podajal.«²⁷ Katoliško društvo je svojim članom kmalu prepovedalo obiskovanje obeh društev, nato pa je nekaj neposlušnih za kazen celo izključilo. Kot protiutež jeseniškim sokolom, ki so jih obtožili, da so »napravili popoln razdor med 'klerikalnimi' in liberalnimi Slovenci«,²⁸ so za-

²³ Hafner, Orel, str. 19.

²⁴ *Mladost*, 19, 1926, št. 9, str. 146–147, Dr. Janez Evangelist Krek in Orli.

²⁵ *Mladost*, 1, 1908, št. 5, str. 38, Iz Selške doline.

²⁶ *Slovenski narod*, 5. 3. 1906, str. 2, Proti Sokolu.

²⁷ *Mladost*, 19, 1926, št. 7, str. 117–118, Postanek prvega društva »Orel« na Jesenicah.

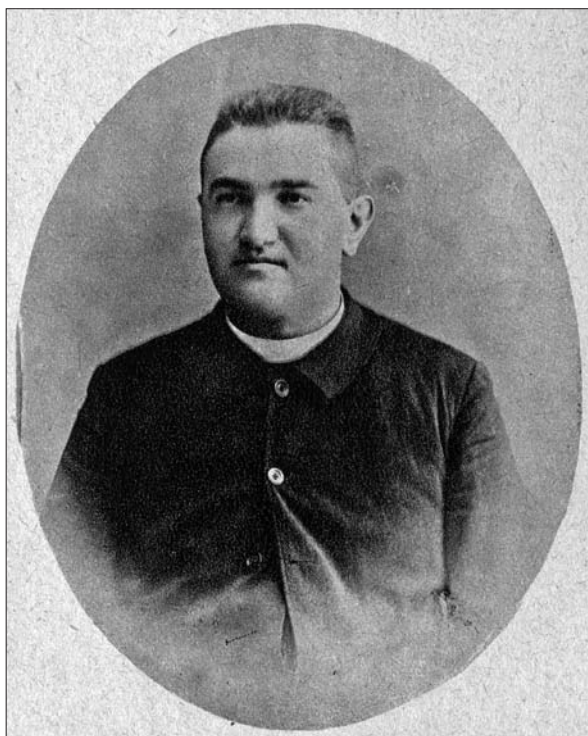
²⁸ *Slovenec*, 14. 1. 1905, str. 2.

²¹ Pernišek, *Zgodovina slovenskega Orla*, str. 73.

²² *Mladost*, 2, 1909, št. 6, str. 49, Bohinjska Bistrica.

čeli razmišljati o lastnem telovadnem odseku. Maja 1905 so kupili drog in bradljo ter začeli telovaditi. Ob tem so se obrnili na Kreka s prošnjo, da bi se pri vseh izobraževalnih društvih »vsled skupnih izletov in javnih nastopov« vpeljala telovadba.²⁹ Želja se jim je uresničila na zborovanju SKSZ v Mariboru oziroma Ljubljani, ko se je prižgala zelena luč za katoliško telovadbo.

Približno istočasno je v kraj za kaplana namesto Valentina Zabreta prišel Karel Čuk, ki je bil tudi sam telovadec. Telovadci so se z orodjem preselili v dvorano v gostilni pri Zvitem rogu in začeli intenzivno telovaditi. Naslednji korak je bil narejen 23. februarja 1906, ko se je na ustanovnem zboru zbralo okoli 40 fantov in formalno ustanovilo telovadno društvo Orel,³⁰ z namenom »zbirati fante k telovadbi in fantovskim zborovanjem, na katerih so se urili fantje za javne nastope za katoliške smernice«.³¹ Njegov ustanovitelj in duša je postal takratni jeseniški kaplan Karel Čuk. Zaradi njegovega priimka se je za orle in nasploh za vse pripadnike katoliškega tabora uveljavila zbadljivka »čuki«. Ti so sokolom vračali s »sovami«.³² O novonastalem društvu je škof Jeglič marca 1906 v svojem dnevniku zapisal: »Kako je

Karel Čuk (Ilustrirani Slovenec, 25. 7. 1926, str. 257).

dobro, da je na Jesenice prišel namesto Zabreta za kaplana Čuk, ki zna telovadbo, pa je zato zbral fante v telovadnem društvu Orel, da ustavi vpliv Sokola, ki je svobodomiseln.«³³

Medtem ko o prvih telovadnih korakih Zabreta in njegovih sodelavcev osrednji katoliški dnevnik sploh ni poročal, je odločitev o ustanovitvi jeseniškega Orla pospremil zelo skopo. V kratkih člankih je poudaril njen pomen in pozval, naj tudi pri drugih izobraževalnih društvih uresničijo sklepe mariborskega zborovanja ter oblikujejo telovadne odseke. Poudaril je, da poleg gojenja narodne zavesti ne bo pozabil na vero, in okrcal Sokola, da je le slab posnetek češkega in prešibek za »planinske kraje«, v svoje mreže pa so ga ujeli »liberalci Schweglove vrste«.³⁴ Liberalni dnevnik *Slovenski narod* samemu dogodku ni namenil pozornosti, je pa razglasil, da so katoliški načrti krivi za vnašanje dnevne politike v Sokola. V njem se je ravno takrat odvijal boj za položaje v novonastali sokolski zvezi, v kateri liberalni dnevnik ni dopuščal nikakršne neliberalne opcije ali kot je jasno napisal: »Kdor ni naprednjak, ta ni Sokol, pa naj vsak dan obleče rdečo srajco.«³⁵

Jeseniško društvo je nastalo na lastno pobudo in člani so kmalu začutili potrebo po poslovniku ter ureditvi pravilne telovadbe. S tem namenom so se obrnili na pripravljalni odbor za ustanovitev telovadnih odsekov, ki je na Gorenjsko poslal Podlesnika za organizacijo ter Frana Perdano, Alberta (Vojteha) in Aleksandra Jeločnika za telovadbo. Ti so pripomogli, da društvo čez poletje ni zaspalo, saj je bilo v tem obdobju ogromno energije in sredstev usmerjenih v gradnjo delavskega doma, v katerem so telovadci jeseni dobili novo, pravo telovadnico.³⁶

Matični odsek v Ljubljani

Uspehi na Jesenicah in neuspešen katoliški »prodor« v Ljubljanskega Sokola so snovanje telovadnega odseka pospešili tudi v Ljubljani. O njegovem snovanju je marca 1906 poročal Podlesnik, uradno pa je nastal novembra, ko je v uporabo dobil telovadnico v veliki dvorani hotela Union. Ob tej priložnosti je Krek izrazil veselje, da se bo prek ljubljanskih telovadcev ideja telovadbe, ki »vstvarja harmonijo med telesnimi in duševnimi silami«, razširila med široke narodne sloje, saj mora ta panoga »postati last celega naroda«.³⁷ Odsek je dobil matični značaj in je veljal za prvi telovadni odsek SKSZ, s čimer je bilo dogajanje na Jesenicah (namerno) prezrto. To sledi delov-

²⁹ *Mladost*, 19, 1926, št. 7, str. 117–118, Postanek prvega društva »Orel« na Jesenicah.

³⁰ *Slovenec*, 24. 2. 1906, str. 4.

³¹ *Slovenec*, 23. 6. 1929, str. 3, Jesenice – vzor prosvetnega dela.

³² To žaljivo oznako v kontekstu Sokola najdemo v *Slovencu* že leta 1904 ob vsesokolskem zletu. *Slovenec*, 18. 7. 1904, str. 1, Slov.-nemška zveza se nadaljuje.

³³ Jagodic, Nadškof Jeglič, str. 164.

³⁴ *Slovenec*, 16. 9. 1905, str. 4, Jeseniški »Orel« in str. 6, Orli, kvišku!

³⁵ *Slovenski narod*, 2. 10. 1905, str. 1, Sokolstvo na razpotju.

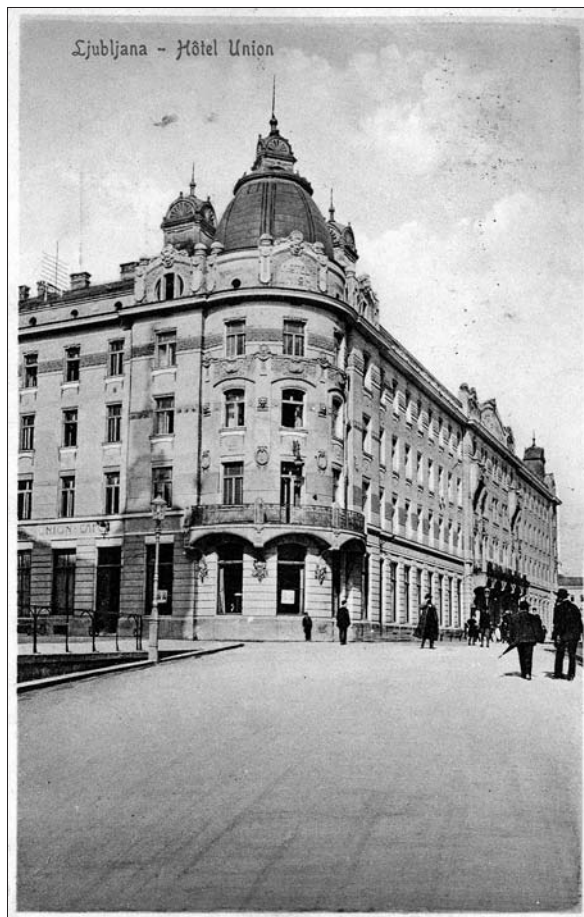
³⁶ *Mladost*, 19, 1926, št. 7, str. 118, Postanek prvega društva »Orel« na Jesenicah.

³⁷ *Slovenec*, 19. 11. 1906, str. 1, Otvoritev telovadnice »Slovenske krščanske socialne zveze«.

nemu načrtu iz leta 1906, ki ga je za SKSZ zasnoval Podlesnik. V njem je s ciljem, »da se ne doživi fiasco«, predvidel, da mora biti prvi odsek ustanovljen v Ljubljani, kjer naj bi bilo vzgojeno jedro za širitev gibanja po deželi.³⁸ Glasilo telovadnih odsekov Mladost je pozneje formalno ustanovitev jeseniškega odseka kot tretjega postavilo šele v leto 1907, medtem ko je leto prej nastal še odsek v Št. Vidu (Šentvidu) nad Ljubljano. V tem obdobju je vzniknil tudi ženski telovadni odsek, a je ženska telovadba v naslednjih letih naletela na precejšen odpor dela katoliških veljakov in je bila zato njena pot nekoliko drugačna.

Predsednik ljubljanskega odseka je postal Podlesnik, načelnik Perdan, oba pa sta skupaj z Albertom (Vojtehom) Jeločnikom sestavljala prvi vaditeljski zbor. V telovadnici se jim je takoj pridružilo okoli 45 telovadcev.³⁹ Ni znano, koliko jih je prišlo iz Sokola, iz katerega je Podlesnik izstopil in s seboj odpeljal svoje prijatelje, a sklepamo lahko, da kar nekaj. Vendar pa poročilo občnega zbora, ki je potekal maja 1908, kaže, da je v drugem letu delovanja število tistih, ki so odsek zapustili, skoraj enako številu novih članov. Pri tem navaja, da je bila večina takih, ki ni »spadala zraven in bi morali gotovo izstopiti prej ali slej«. Več so jih zaradi »nepokorščine ali nezglednega obnašanja« v društvu sami prisilili k odhodu.⁴⁰ Tudi številni drugi odseki so redno poročali o manjšem delu članstva, ki je bil nazorsko mlačen ali se je zanimal zgolj za telovadbo in zabavo. Običajno so prišli iz nasprotnikovega tabora, kjer so prišli v konflikt z vodstvom ali so zaradi kakšnega drugega razloga zamenjali društvo. Ko pa je do razdora prišlo tudi v novem, so se vrnili k prvotnemu društvu oziroma so svoje potrebe po telesni aktivnosti zadovoljili v športu. Med njimi so bili tudi taki, ki so v odsekih zasedali pomembno mesto ter jih pomagali ustanoviti in voditi. Ob petletnici je Podlesnik poročal, da sta bila od sedmerice prvega odbora ljubljanskega odseka aktivna le še dva, medtem ko je eden odšel v tujino, dva se zanj nista več zanimala, dva pa sta celo prešla k nasprotnikom.⁴¹

Eden izmed vzrokov za v začetku razmeroma uspešno pridobivanje sokolskega članstva in takih, ki se Sokolu zaradi različnih razlogov niso priključili, se je skrival v pomirljivem zunanjem videzu, ki so si ga nadeli novi telovadni odseki. Ustanovitev ljubljanskega odseka je potekala precej potihoma, brez medijskega pompa in z na videz spravljivimi toni do Sokola. Prvi predsednik Podlesnik je zavračal očitke, da novo telovadno društvo snujejo z namenom konkurirati obstoječim. Trdil je, da, nasprotno, hočejo, »da se zanese pogumni, osrčujoči telovadski duh med vse naše slovenske mladeniče, iz katerih naj nastane

*Razglednica hotela Union v začetku 20. stoletja
(brani Milena Žnideršič).*

ravno na podlagi telovadbe še krepkejša organizacija: slovenska naša armada!»⁴² Prav tako je hvalil sokolsko idejo, Tyrša in Murnika, vendar pa se je po njegovem mnenju v delo društva preveč vmešala liberalna stranka, s Tavčarjem na čelu.⁴³ V začetnem obdobju so javnosti odseke predstavljali kot nekakšna nova, »prava« sokolska društva in poudarjali, da kot druga slovanska sokolska društva tudi sami črpajo idejo, načrte za organizacijo in delo iz Tyrševe sokolske ideje. Leta 1907 obnovljeni Planinski Sokol v Selcah je na primer sprva celo obdržal ime, kot si ga je zamislil že Krek. Istega leta je telovadni odsek SKSZ svoje odseke označil za nekakšne predhodnike sokolskih društev. Kot je odgovarjal na Narodove kritike, so z odseki želeli le preizkusiti in okrepiti svoje moči ter jih s trdim delom pozneje preoblikovati v močna društva. Z že obstoječimi sokolskimi društvi niso želeli biti v sovražnih odnosih, če pa se tekma med njimi že kdaj vname, naj bo »plemenita – sokolska tekma za ideali in za cilji«. Ob tem so navzven med svojimi člani zavračali politiko, saj se v njihovi telovadnici samo telo-

³⁸ *Mladost*, 19, 1926, št. 9, str. 146, Dr. Janez Evangelist Krek in Orli.

³⁹ Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 311.

⁴⁰ *Slovenec*, 15. 5. 1908, str. 1.

⁴¹ *Mladost*, 4, št. 20, 1911, str. 157, Ob petletnici.

⁴² *Slovenec*, 5. 3. 1906, str. 3.

⁴³ *Slovenec*, 6. 3. 1906, str. 3–4, »Proti Sokolu«.

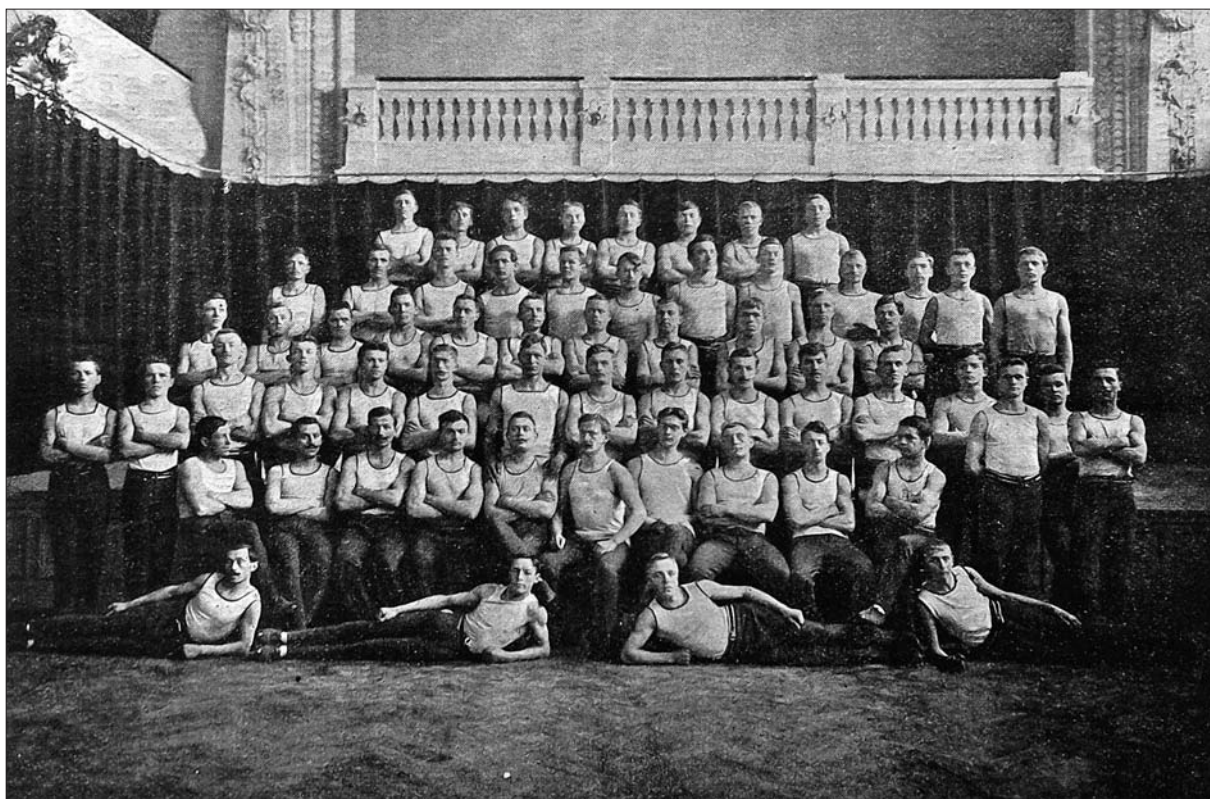
vadi, medtem ko posamezniki za svoje delo v javnem in zasebnem življenju odgovarjajo sami.⁴⁴

Resnica je bila seveda nekoliko drugačna. Če pustimo ob strani različne (katoliške) poglede na sokolstvo, pri čemer je bilo gibanje za nekatere v osnovi pozitivno, a je s časom padlo v liberalne kremplje, za druge pa je bilo tako že v svoji biti, je šlo v ozadju snovanja katoliške telovadne organizacije za dobro premišljeno akcijo. Njen cilj je bil pod svoje okrilje dobiti mladega človeka, ga zaposliti v njegovem prostem času in vzgojiti v bodočega zvestega pripadnika katoliške organizacije. Te smernice je v okrnjeni obliki nakazal že tretji katoliški shod, ki je telovadbo omenil v dveh predavanjih z naslovoma Skrb za javno zdravstvo in O društvenih zabavah.⁴⁵ Slednje je potekalo v okviru socialnega odseka, poročilo pa je podal Podlesnik. Področje zabave je razdelil v tri skupine, odvisne od letnega časa: zabava pozimi, zabava poleti in telovadba. Zimski čas je bil rezerviran za gledališke predstave, umetniška predavanja, zabavne večere z deklamacijami in podobne prireditve, katerih namen je bil »nuditi slušateljstvu umetniški užitek«. Poleti se morajo ljudje, zlasti delavci, ženske in mladina, odpraviti v naravo, kjer naj se odvija tudi telovadba. Pri njej je Podlesnik izpostavil predvsem

korakanje in proste vaje, medtem ko je zavračal misel o bogato urejenih telovadnicah z dragim modernim telovadnim orodjem. Dodajal je še šport, prilagojen krajevnim in materialnim razmeram društvenikov.⁴⁶ Področje so torej obravnavali zelo splošno, o resni telovadbi še ni bilo govora, poleg tega so jo uvrščali med zabavo. Ta pa ni bila namen društvenega delovanja, ampak le eno izmed sredstev, s katerim bi se društvo približalo ljudem.⁴⁷ Vse to se je odrazilo tudi v nadaljnjem delovanju telovadnih odsekov, ko je bilo predvsem na začetku precej zmede glede vloge telovadbe. Pozneje so vendarle oblikovali kompleksnejši program in se skušali približati sokolskemu delu, ki so ga v lažji obliki posnemali ter prilagodili svojemu članstvu in namenu.

Zveza telovadnih odsekov

Kljub temu se je začela ideja ob podpori katoliških veljakov hitro širiti. Ustanavljali so nove odseke, ki jih je bilo skupaj že 11, ko so 10. novembra 1907 dobili krovno organizacijo – Zvezo telovadnih odsekov (ZTO). Predsednik zveze, ki ni bila samostojna, a je avtonomno delovala pri SKSZ, je postal dr. Lovro Pogačnik, načelnik pa Albert (Vojteh) Jeločnik.

Orlovski vaditeljski tečaj leta 1908 v ljubljanskem hotelu Union (Mladost, 16, 1923, št. 7, str. 102).

⁴⁴ *Slovenec*, 3. 1. 1907, str. 2, Slovenci in Sokolstvo.

⁴⁵ *III. slovenski katol. shod v Ljubljani dne*, str. 51–61, Skrb za javno zdravstvo in str. 66–68, O društvenih zabavah.

⁴⁶ Prav tam, str. 67.

⁴⁷ Prav tam, str. 82.

Z njeno ustanovitvijo je bilo ustvarjeno jedro nastajajoče mladinske organizacije, ki je odtlej nekaj let zasedala pomembno mesto v katoliškem prosvetnem delovanju. Krek je v njej prepoznal temelj za vse javno delo, saj naj bi se v njej izšolal rod, ki bo nekoč vodil gospodarsko, politično in kulturno področje. Tudi škof Jeglič jo je konec leta 1908 označil za »biser med našimi organizacijami«, jo postavil nasproti Sokolu in njeno duhovno smer začrtal z besedami: »Kakor so bili 'Sokoli' pionirji liberalizma in hočejo biti sedaj pionirji svobodne misli, tako naj bodo mladeniči telovadnih odsekov pionirji krščanskih načel in krščanskega življenja.«⁴⁸ To leto je bilo za katoliško telesnovzgojno gibanje tudi sicer zelo pomembno, saj se je začela izjemna rast, z njo pa notranja reorganizacija in konsolidacija.

V ta namen je ZTO aprila 1908 dobila glasilo *Mladost*, ki je izhajalo kot 14-dnevnik. Urednik je postal Franc Terseglav, upravo pa je vodil Podlesnik, ki je prepoznavnost nove organizacije do tedaj širil s prispevki v časopisu *Domoljub*. Glasilo je na podlagi spisov voditeljev gibanja, predvsem Kreka, Podlesnika, Terseglava in Jegliča, postalo kažipot slovenskega mladinskega gibanja, pri čemer je področju telovadbe pripadel precej majhen del pozornosti. Temu je sledil tudi sklep na mladeniškem tečaju, ki je julija 1908 potekal v okviru zborovanja vseh SKSZ v Škofji Loki, da katoliška telovadna organizacija ni le telovadna, temveč v prvi vrsti vzgojna.⁴⁹ Velik del glasila je bil zato namenjen drugim področjem: politiki, družbi, gospodarstvu in raznim ideološkim vprašanjem. Prispevki so prinašali razmišljanja, navodila in usmeritve za mladino ter so bili pogosto prepredeni z vsesplošno kritiko liberalnega tabora, predvsem učiteljstva in sokolov kot njegovih glavnih opor. Leta 1910 sta idejno in programsko pot nadaljevali dve knjigi, Terseglavova *Zlata knjiga slovenskih Orlov* in Podlesnikov poslovnik *Mladeniška telovadna organizacija*. Prva je urejala notranje življenje, druga zunanje, v osnovi pa je smer ostajala enaka.

Mladeniči postanejo orli

Do največjih ali vsaj najvidnejših organizacijskih sprememb je prišlo 19. marca 1909 na seji odbora ZTO v Bohinjski Bistrici, kjer so sprejeli več daljnosežnih sklepov. Na zborovanju je bilo prisotnih 29 odsekov, skoraj polovica (21) pa ne.⁵⁰ Pri tem so se tako kot sokoli soočali s plačilno nedisciplino, saj kar nekaj odsekov ni poravnalo članarine. Razmeroma majhno

število udeleženih, s čimer so se v predvojnem obdobju soočali tudi na drugih sejah in zborovanjih,⁵¹ pa kaže na to, da delovanje še ni bilo utrjeno in je marsikje prehitevalo stvarnost. Kljub temu so zaradi rasti števila odsekov v organizacijsko strukturo uvedli okrožja, ki so bila vmesni člen med društvi in zvezo. Oblikovali so jih glede na lego in prometne povezave, sprva pa so bile meje začasne in so se s časom spreminjale. Največ odsekov je bilo na Kranjskem, predvsem Gorenjskem in Notranjskem, nekaj manj na Goriškem in Štajerskem, medtem ko jih je bilo na Koroškem in Tržaškem v vseh letih do začetka vojne le za vzorec. Na Tržaškem so namreč ob močnem Sokolu za krajši čas poskusili le v Sv. Ivanu. Na Koroškem jih je bilo nekaj več, pri čemer so celo prehitevali Sokola. Spremembo imena je doživela tudi zveza, ki je po dolgi debati in glasovanju postala Zveza Orlov (ZO), odseki so dobili pripono orlovski, člani pa so bili po novem orli. Na seji so dodelali zunanji videz orlovstva, ki je dobil nove znake, kroj in telovadno obleko ter je bil tako skoraj enak sokolskemu. Pozdrav Na zdar so prevzeli že v začetku. Sokolu sta sledili tudi organizacija z vpeljavo že omenjenih okrožij in telovadba, kjer so morali vaditelji opraviti preizkus usposobljenosti. Vendar je telovadba ostajala na nižji zahtevnostni stopnji in je bila še naprej bolj razširitev društvenega delovanja. Kljub temu so si prizadevali, da bi zmanjšali razlike in odpravili številne težave, s katerimi so se srečevali ob zagonu organizacije. Na izobraževalnem področju so hkrati postali obvezni tedenski fantovski večeri, na katerih so govorili o prispevkih v *Mladosti* ter o drugih verskih, socialnih, gospodarskih, kmetijskih, higienskih in političnih temah iz katoliških revij, časopisov in knjig.⁵² Na večerih so potekale tudi deklamacije, petje, razgovori o tekočih zadevah odseka ali javnega življenja in druge vzgojne, torej netelovadne dejavnosti.⁵³

Ukrepi, sprejeti na seji v Bohinjski Bistrici, so bili nadaljevanje reorganizacije, lahko bi rekli tudi iskanje samega sebe, ki se je intenzivno začelo leto prej. Že oktobra 1908 so naznanili, da je »veselična doba« minila. Velike govore, napolnite, veselice in mladeniške shode, ki so nujno potrebni v začetku, so skušali nadomestiti s poglobljenim notranjim delom v odsekih. Izpostavili so krepitev tehničnega telovadnega znanja pri članih, prirejanje telovadnih nastopov, uvajanje športa in prirejanje tekmovanj, ki dvigujejo »samozavest članov, ugled pred drugimi, marljivost in tisto težnjo odlikovati se, ki je v pravih mejah mogoča vzpodbuda k vsakemu napredku«. To ustvari most, ki telovadno delo poveže z umstvenim in nravnim. Za krono celotnega delovanja pa so si postavili cilj, da »bodo vsi naši mladeniči v svojem

⁴⁸ *Mladost*, 1, št. 19, 1908, str. 166, Knezoškof o naši organizaciji.

⁴⁹ Pernišek, *Zgodovina slovenskega Orla*, str. 79–80.

⁵⁰ Tajnik Pavlin je sicer poročal o obstoju 55 odsekov na dan seje, medtem ko jih je bilo na dan prejšnje seje odbora ZTO, 18. oktobra 1908, 34. *Mladost*, 2, 1909, št. 7–8, str. 54, Organizatorično in tehniško delo od 18. oktobra 1908 do 19. marca 1909.

⁵¹ Npr. nadrugem občnem zboru ZTO novembra 1908 v Ljubljani je bilo izmed 37 odsekov zastopanih 24.

⁵² *Mladost*, 2, 1909, št. 7–8, str. 56, Bohinjska Bistrica.

⁵³ Ambrožič, *Spomini orlovske mladosti*, str. 91–96.

okraju postali ne samo društveno, ampak tudi nekako politično središče». ⁵⁴

Vendar so na tej poti naleteli na številne ovire, od pomanjkanja osnovnih dejavnikov, kot so primerni prostori in vaditelji, do samega razumevanja telesnovzgojne ideje. Kljub temu je bilo pridobivanje novih članov neprimerno lažje kot pri Sokolu, saj je za organizacijo stala močna mreža katoliških ustanov, na čelu s katoliško stranko in Cerkvijo. SKSZ je imela v skoraj vseh župnijah svoja izobraževalna društva, poleg njih pa so bile v večini župnij tudi katoliške gospodarske organizacije, zadruge, hranilnice, posojilnice in različna druga društva, ki so nudila finančno in organizacijsko podporo. ⁵⁵ Toda kot v vseh katoliških izobraževalnih društvih je tudi v orlovskih odsekih vodilna vloga večinoma pripadala duhovnikom, največkrat kaplanom. Njihovo razumevanje, predvsem pa strokovno znanje o telovadbi je bilo pomanjkljivo, kar se je odrazilo tudi pri orlovskih dejavnostih. Da bi zmanjšali zaostanek, so uporabili dognanja sokolov in sprejeli njihovo že izdelano telovadbo. A njeno popolno posnemanje ni bilo niti mogoče niti primerno, saj so v novi organizaciji vladale drugačne razmere, pa tudi članstvo je bilo drugačno, povečini kmečko. Pri članih tako ni bilo redko prepričanje, da telovadba zanje ni potrebna, ker se dovolj »stelovadijo« že pri vsakodnevnih opravilih. Takšni člani so po drugi strani precej ovirali redno obiskovanje telovadnih ur, saj so starši otroke neradi spuščali od dela. Zato telovadba, če se niso pripravljali na nastope, ni potekala po tako strogo določenem programu kot pri Sokolu. Mladina se je najraje ukvarjala z orodnimi vajami, manj volje je imela za redovne in proste vaje, ki so odvrčale že sokole. Kljub temu so jo zaradi učinka k njim dodatno spodbujali, saj sta se tako krepili disciplina in pokorščina, predvsem pa so bile nujne za uspešne javne nastope oziroma manifestacije. Pretirane strogosti pa si niso mogli privoščiti, saj je ta kaj hitro odgnala člane, še posebej take, ki jih telovadba ni zanimala ali pa so v njej iskali zgolj neke vrste zabavo ali šport. V ta namen, pa tudi zaradi pomanjkanja primernih telovadnih prostorov, so spodbujali uvajanje raznih iger: nogomet, kegljanje, kroket itd., ob tem pa opozarjali na enostranskost teh športnih panog pri krepitvi telesa. ⁵⁶ Za preostale, ki jim telovadba sploh ni dišala, so priporočali, da se jih vanjo ne sili in se jih raje uporabi za druga področja, kot so tamburiranje, petje, igranje ipd. Kljub temu pa so tudi od njih zahtevali, da imajo uniformo in

se naučijo korakati za skupne nastope. ⁵⁷ Ob tem so poudarjali, da niso kot sokoli, kjer »že vsakdo rdečo srjaco nosi, telovadi in za organizacijo ne dela pa nikoli«. Zavračali so stališče, da se pripravljajo le za parado, zato so tudi uniformo dovolili nositi le tistim, ki so telovadili, praktično delali na izobraževalnem in organizacijskem področju ali odsek gmotno oziroma moralno podpirali. Prav tako je pravica odločanja ostajala le v rokah rednih članov, ne pa tudi podpor-
nih. »Vojaki smo in hočemo ostati; bojna organizacija smo in miru ne smemo poznati, ker sovražniki so vedno okoli nas!« je zaključil Terseglav na mladeniškem tečaju februarja 1909. ⁵⁸

»Problematična« ženska telovadba in boj za naraščaj

V Bohinjski Bistrici so uredili vprašanje ženske telovadbe, ki se je že od začetka oblikovala pri nekaterih odsekih v ženskih telovadnih krožkih, a hkrati sprožala polemike in nasprotovanja. Ta so prihajala od znotraj in od zunaj, saj je liberalni tisk v duhu »farske gonje« z veseljem pograbil priložnost in duhovnikom, ki so sodelovali pri vodstvu dekliške telovadbe, očital neprimerne odnose s članicami. Seveda to ni bil edini razlog za odmik od ženske telovadbe, ki kljub premikom v novem stoletju še ni bila splošno sprejeta ne samo pri bolj katoliško mislečih, temveč tudi v širši družbi.

Na Zabretov predlog je zato odbor ZTO sprejel sklep, da se »z ozirom na razmere na Slovenskem ženske telovadbe sploh ne goji«, in odsekom naročil, naj tam, kjer se ustanovijo ženski telovadni krožki, pri njih ne sodelujejo. Iz tega so bili izvzeti kraji, ki bi lahko brez takih krožkov padli v roke nasprotniku. V takem primeru je predsedstvo zveze izjemoma dovolilo ustanovitev ženskega telovadnega krožka, ki pa je bil vezan na stroge pogoje in ni smel biti član Orla, temveč je bil od odseka ločena organizacija. Poleg tega so te izjeme, za katere se je v svojem dnevniku zavzel tudi škof Jeglič, veljale le za mesta in večje industrijske okraje, medtem ko na deželi za žensko telovadbo sploh ni bilo prostora. Kot razlog so navedli skrb, da se v zadrego »ne spravi duhovniških in lajiških prijateljev mladeniške organizacije«. ⁵⁹ V Ljubljani je tako še naprej deloval ženski odsek, ki je celo nastopil na vseslovenskem orlovskem zletu leta 1913. To je kritiziral poročevalec *Mladosti*, ki se je spraševal, kako je lahko prišlo do nastopa, ko pa orlovstvo uradno ni imelo ženske telovadbe, še manj pa za javne nastope. ⁶⁰ V katoliškem taboru so se torej dobro zavedali političnega pomena telovadbe

⁵⁴ *Mladost*, 1, 1908, št. 14, str. 120–121, Nekaj o naši organizaciji.

⁵⁵ Ljubljanski odsek je imel leta 1907 dobrih 4715 K prejemkov, od tega mu je SKSZ darovala 1300 K, Vzajemno podporno društvo 440 K in Ljudska posojilnica 100 K, kar je skupaj skoraj 40 % vseh prihodkov. Podatki so z občnega zbora, objavljeni v časopisu *Slovenec*, 15. 5. 1908, str. 1, Občni zbor telovadnega odseka S.K.S.Z. v Ljubljani.

⁵⁶ *Mladost*, 1, 1908, št. 6, str. 43–44, Športne igre v telovadnih odsekih.

⁵⁷ *Mladost*, 1, 1908, št. 15, str. 130, Seja odbora Z.T.O. v Kamniku dne 18. oktobra 1908.

⁵⁸ *Mladost*, 2, 1909, št. 4, str. 32, Mladeniški tečaj v Ljubljani od 8.–13. februarja.

⁵⁹ *Mladost*, 2, 1909, št. 7, str. 63, Ženska telovadba.

⁶⁰ Stepišnik, *Telovadba*, str. 220.

*Prve gojenke ljubljanskih orlic leta 1909 z načelnikom Zveze Orlov Pavlom Kržanom
(Ilustrirani Slovenec, 7. 2. 1926, str. 4).*

kot mobilizacijskega elementa – ne nazadnje je bil to eden izmed razlogov za oblikovanje katoliških telovadnih odsekov – in vloge žensk v družbi. Ženskam so nasploh namenjali veliko pozornosti, jih spodbujali h gospodarskemu in političnemu izobraževanju ter ustanavljali razne ženske organizacije, za oviranje ideološko nasprotnega tabora pa so bili pripravljeni celo prilagoditi svoja pravila in nazore.

Podobni zgodbi lahko sledimo tudi pri naraščanju oziroma otrocih. Zanimanje zanje so močno okrepili septembrski dogodki leta 1908, ko so Ljubljano pretresali krvavi protesti proti Nemcem in malce zbližali slovenska tabora. Boj med njima je za krajši čas nekoliko potihnil, spet se je več govorilo o složnem nastopanju, pojavila pa so se celo prigovarjanja o združitvi sokolov in katoliških telovadnih odsekov. Ta niso obrodila sadov, čeprav je ponekod (npr. Radovljica) res prišlo do posamičnih skupnih akcij. Predsedstvo ZTO je kakršnokoli združitev zavračalo zaradi nasprotnega pogleda na versko vprašanje, a je dopuščalo občasna srečanja, zlasti če »bodo Sokoli bolj negovali v svojih vrstah demokratizem in jim bo narodna misel misel vztrajnega in požrtvovalnega dela.«⁶¹ Priprta vrata so pustili tudi za morebitne

dogodke v prihodnje, ko bi bilo potrebno skupno delovanje za interese naroda. Do tega je pozneje prišlo ob koncu prve svetovne vojne.

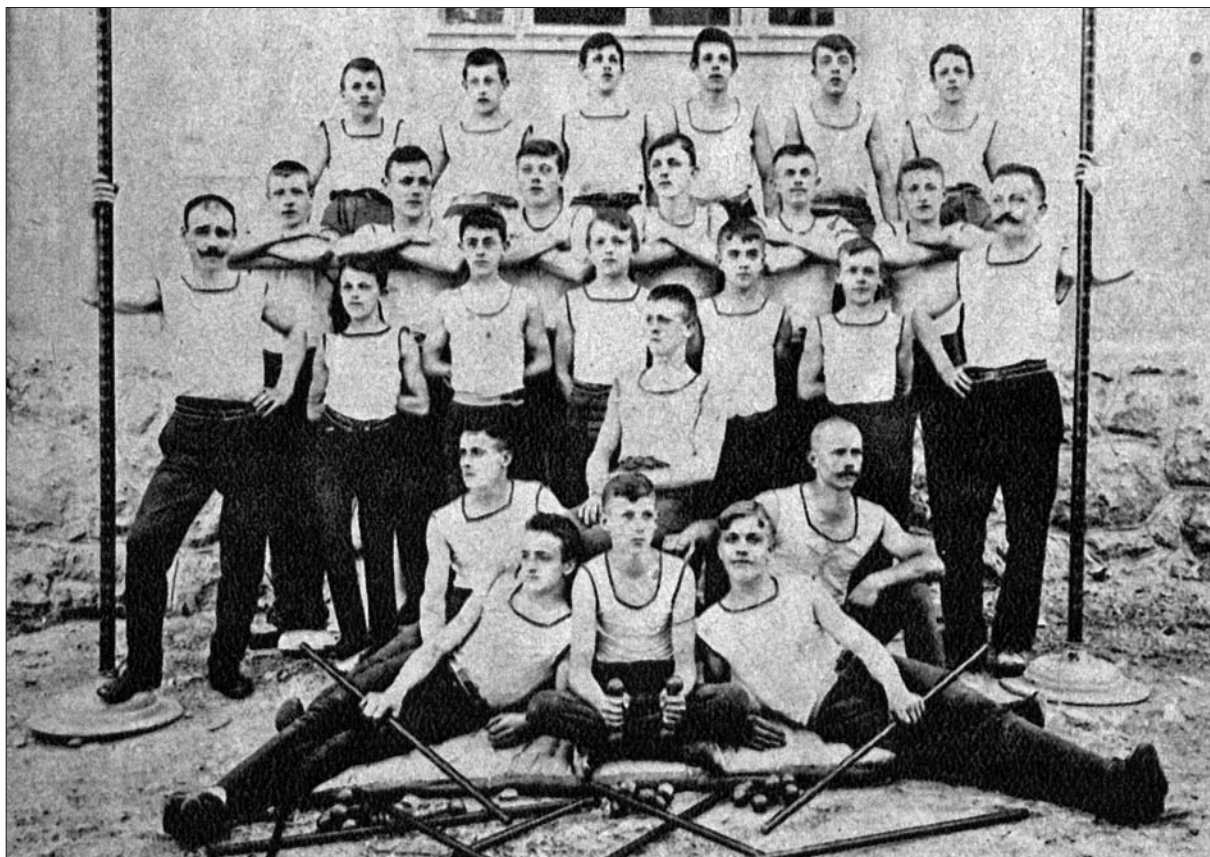
Pestro dogajanje na ljubljanskih ulicah je katoliški tabor spodbudilo k premisleku o bodoči vlogi slovenske mladine in njene vključenosti v katoliške telovadne odseke. Ugotavljali so, da je bila pri zadnjih demonstracijah udeležena izključno mladina – dijaki, dijakinje in vajenci. Čeprav niso nasprotovali boju za pravice na ulici, jih je zmotila prevelika vloga otrok, za katerimi je stalo svobodomiselno učiteljstvo. »Otroci vladajo, nedorasli diktirajo odraslim, kaj naj mislijo in kako naj čutijo.« Proti temu so postavili svoja društva, v katerih »se bodo porodili tisti duhovi, ki bodo narod vodili in pa tudi rešili.«⁶² Mladičice so opozarjali, naj se ne predajo narodnim frazam in ob narodnem delu ne pozabijo na najpomembnejše delo za narod, to je utrditev verske in demokratične zavesti v ljudstvu. Čeprav je boj med »krščansko in protikrščansko kulturo« nekoliko potihnil, ni ponehal.⁶³

Zato je že v začetku leta 1909 sledila akcija za vzpostavitev sistematične organizacije naraščaja, deč-

⁶¹ *Mladost*, 1, 1908, št. 14, str. 116, Mi in nasprotniki.

⁶² *Mladost*, 1, 1908, št. 18, str. 155–156, Kam plove slovenska mladina?.

⁶³ Prav tam, str. 156–157, Boj!.

Telovadci jeseniškega Orla leta 1906 s prvim predsednikom F. Rakefom in načelnikom J. Ažbetom (Ilustrirani Slovenec, 25. 7. 1926, str. 259).

kov od 8. do 16. leta starosti. Vprašanje naraščaja je Podlesnik postavil kot prioriteto v delu vsakega odseka. Če se je dotlej o njem govorilo predvsem s stališča telovadbe, je z rastjo telovadne organizacije in povečevanjem števila njenih nalog naraščaj postal izredno pomemben tudi v organizacijskem smislu. »Če imamo naraščaj, nas za bodočnost odseka ni treba biti skrb, tudi če pridejo največje krize in notranji spori,«⁶⁴ je poudarjal Podlesnik in opozarjal na »zanemarjene« otroke v industrijskih krajih (Idrija, Jesenice, Tržič), ki niso imeli staršev ali ti zanje niso skrbeli, kar jih je vodilo v lakoto, slabe razvade in pokvarjeno družbo. Nanje so morali biti vaditelji še posebej pozorni. Naraščaj je imel posebnega načelnika, pomembno vlogo pa so ob telovadbi namenjali še naraščajskim večerom, na katerih so dečke poučevali o pozitivnih vrednotah, zgodovini, kmečkem stanu, naravi, domoljubju (do Avstrije) in narodnosti ter prirejali deklamacije, branja, govore itd. Statistika je novembra 1908 izkazovala 501 člana naraščaja v 23 od skupaj 37 odsekov, ker pa so hitro nastajali novi, februarja 1909 jih je bilo 51, se je povečeval tudi naraščaj.⁶⁵

V ta namen so že januarja 1908 od kranjske-

ga deželnega šolskega sveta izposlovali, da so lahko v njihovi telovadnici telovadili dijaki. Isto prošnjo so na svet naslovili še v začetku naslednjega leta za ljudskošolski naraščaj, kar je bilo malo pred tem že odobreno ljubljanskemu telovadnemu odseku. S tem so želeli »zamašiti usta nekaterim liberalnim učiteljem«, ki so rovarili proti krščanskim organizacijam, zlasti proti mladinski.⁶⁶ Seveda na drugi strani niso bili nič manj agitacijski duhovniki, ki so starše skušali odvrniti od vpisovanja njihovih otrok v Sokola in nasploh nastopali proti tej organizaciji. Ker pa je naraščaj kljub temu raje odhajal med sokole, je na to področje posegla kranjska deželna vlada in leta 1910 šolski mladini prepovedala telovadbo pri telovadnih društvih. Ukrep je bil naperjen proti Sokolu, vodstvo Orla pa ga je na junijski seji odbora sprejelo mirno in dodalo le, naj velja za obe organizaciji.⁶⁷ K opustitvi ljudskošolskega naraščaja, tudi tam, kjer tega nasprotna telovadna društva niso storila, so ponovno pozvali septembra istega leta in pozornost posvetili »najmlajšim šoli odraslim članom (od 14. do 18. leta – op. A. Š.).«⁶⁸

⁶⁴ *Mladost*, 2, 1909, št. 4, str. 30, Organizacija naraščaja.

⁶⁵ Prav tam, str. 30–32.

⁶⁶ *Mladost*, 2, 1909, št. 7–8, str. 57, Nekaj o nasprotnikih.

⁶⁷ *Mladost*, 3, 1910, št. 10, str. 81, Naše delo.

⁶⁸ *Mladost*, 3, 1910, št. 15, str. 127, Seja odbora Zveze Orlov.

Ker so bili učinki uredbe uspešni, v enem letu je sokolski šolski naraščaj močno upadel, so si v orlovski organizaciji zaželeli, da bi podobno uredbo sprejeli tudi na Štajerskem. Zanj so neuspešno posredovali prek svojih poslancev. V ta namen so nekateri štajerski odseki v krajih, kjer so bili liberalci še posebej močni, namerno ustanovili orlovске naraščaje in z njimi želeli zbuditi protest nasprotnikov pri oblasteh. Na pritožbe so namreč odgovarjali, da so se pripravljene podvreči prepovedi, če bi ta veljala za ves naraščaj v deželi. Višja šolska oblast v Gradcu pa temu ni bila naklonjena in je odločitev prepuščala okrajnim šolskim svetom, da v svojem političnem okraju sami odločajo o prepovedi. Zanj so se odločili okrajni sveti v celjskem političnem okraju, a je pri Sokolu niso dosledno spoštovali. V Orlu so zato štajerskim podpornikom naročili, naj sporočijo, v katerih krajih gojijo sokolski (in orlovski) naraščaj.⁶⁹ Ob tem so pozneje še ostro nastopali proti vzgoji otrok za politično življenje ter proti njihovemu pošiljanju v društva s »politično tendenco« in v »narodnobojne« organizacije. Narodno vzgojo naj bi otrok dobil doma in v šoli, ne pa v društvih, na narodnih veselicah ter drugih javnih in političnih dogodkih. S tega vidika so še enkrat več podprli telovadno prepoved za šolsko mladino ter namesto nje podprli igre in glasbo.⁷⁰

Zlata knjiga slovenskih Orlov in nadaljnja rast

Da so precej časa namenjali sokolskemu nasprotniku, priča glasilo *Mladost*, ki je predvsem v prvih dveh letnikih, nekoliko manj pa v tretjem, ostro napadalo sokolska društva in njihove pripadnike. Ti napadi so bili velikokrat upravičeni, saj so bili orli pogosto tarča izzivanja in napadov sokolov, dogajalo pa se je tudi obratno. Naperjenost proti njim je nadaljevala tudi *Zlata knjiga slovenskih Orlov*, leta 1910 izdan »kaziplot za vse Orlovo življenje«, ki je imel nalogo »vso slovensko mladino, ki se krščansko misli in se po krščanskih načelih hoče tudi v življenju ravnati, združiti v eno samo četo; to mladeniško četo izobraževati umsko, нравno in telesno; s pomočjo te mladine zbujati, utrjevati in ogrevati ljudstvo za vzore krščanskega mišljenja in življenja«.⁷¹ V knjigi je bilo precej pozornosti namenjene nasprotnikom, do katerih so morali orli po eni strani gojiti krščansko usmiljenje in ljubezen, po drugi pa zoper njih biti odločen in dosleden boj, ker je Orel »prava bojna organizacija slovenskega katoliškega ljudstva«.⁷² Proti sovražniku »mora preganjati veri, Cerkev in ljudstvu nasprotno časopisje in knjige ter ljudi od njih odvracati; mora namene in delo veri, Cerkev in ljudstvu nasprotnih društev in priredb odkrivati, pobijati

in ljudstvo zoper nje vnemati; mora zlasti mladino odvracati od nasprotnikov in takih oseb, ki izkušajo svoj poklic in vpliv v fari izrabljati v to, da širijo veri, Cerkvi ter duhovščini nasprotno nazore; mora svariti ljudstvo prav posebno pred prostori in krčmami, koder se shajajo katoliški misli nasprotno osebe in zabavljači zoper duhovščino in krščanska društva; mora vpliv nasprotnikov vere neumorno izpodkopavati, njih delo preganjati in njihova prizadevanja za protikatoliško stvar sproti pokončevati, da bo njih trud zastoj in bodo imeli vedno hujše težave«.⁷³ Na kratko povedano, morali so se boriti proti vsakršnemu delu liberalcev, vključno s sokoli. Pozornost so jim v negativnem smislu posvetili celo v orlovski himni, kjer so jih označili z zaničevalno besedo sove.⁷⁴

Proti koncu leta 1909 je orlovska organizacija spet močno zrasla. Rast se je nadaljevala tudi v naslednjih letih, tako da je imela ZO ob petletnici leta 1911 že 148 odsekov s 4015 člani, od tega 2694 telovadci.⁷⁵ Okrožjem so se zato pridružile nove organizacijske enote – podzveze. Ideja se je porodila v kranjskem Orlu, prvi pa so jo želeli udejanjiti na Goriškem, kjer so o ustanovitvi goriške podzveze govorili decembra 1910 in postavili ZO pred izvršeno dejstvo, nekako tako, kot je to sokolski zvezi storil Sokol I. s sokolsko župo Ljubljana I.⁷⁶ Kljub temu je uradno mesto prve podzveze pripadlo Štajerski (september 1911), medtem ko je moral goriški Orel čakati več kot eno leto, da je centrala v Ljubljani potrdila izvedbo njihove namere. Čakanje lahko pripišemo kratkim stikom med obema stranema, ki se kažejo tudi v tej enostranski potezi goriških odsekov. So pa tam prvi dobili pravilnik za delovanje strelskih odsekov, te so povsem naslonili na vojaštvo, ki je kazalo veliko razumevanje za orlovsko gibanje. Pobudo za uvajanje streljanja so podali že na tretjem katoliškem shodu, pozneje pa je enako željo izrazilo več društev. Zvezni odbor se je z njim želel približati kmečkim fantom, ki niso imeli posluha za orodno telovadbo. Poleg tega je bilo na vasi velikokrat lažje najti primerne odsluženega častnika kot usposobljenega vaditelja telovadbe.⁷⁷

V teh letih se je slovensko orlovstvo tesneje povežalo s tujimi idejno sorodnimi katoliškimi telovadnimi organizacijami. Poleg češkega Orla so ti stiki segali v Francijo, od koder je leta 1909 prišlo pismo z željami po povezovanju, in Dalmacijo, kjer so se osnovala podobna katoliška telovadna društva, ki pa so obdržala sokolsko ime. Leta 1910 je o slovenski mladinski organizaciji hrvaškemu društvu

⁷³ Prav tam, str. 114–115.

⁷⁴ »Dvignite, Orli, v jasne višine krila ponosa mlade noči! Sove se skrivajo v nizke temine, k solncu, k svetlobi Orel hiti.« Prva kitica himne Orlov. Prav tam, str. 5.

⁷⁵ Hafner, Orel, str. 20.

⁷⁶ *Mladost*, 4, 1911, št. 1, str. 6, Podzveze.

⁷⁷ Stepišnik, *Telovadba*, str. 213–214.

⁶⁹ *Mladost*, 4, 1911, št. 13, str. 103–104, Naraščaj na Štajerskem.

⁷⁰ *Mladost*, 4, 1911, št. 18, str. 81, Za otroka.

⁷¹ Terseglav, *Zlata knjiga slovenskih Orlov*, str. 25.

⁷² Prav tam, str. 114.

Domagoj predaval Podlesnik.⁷⁸ Na Hrvaškem, kjer je bila politična situacija nekoliko drugačna, nanjo pa so vplivali tudi hrvaško-srbski odnosi, je sokolstvo prehodilo podobno pot kot na Slovenskem in Češkem. V sprva strogo narodnem gibanju je v začetku 20. stoletja vse bolj vel liberalni in strankarski veter, ki je odpihnil katoliško misleče člane. Zato so ti vzpostavili lastno organizacijo, novembra 1911 ustanovljeno Hrvatsko sokolsko zajednico s sedežem v Splitu, s čimer se je sokolstvo v Dalmaciji ločilo. Prehajanje obstoječih sokolskih društev v novo zvezo sicer ni bilo množično, je pa vplivalo na razvoj povojnega hrvaškega orlovskega gibanja.⁷⁹ Za razliko od slovenskega in češkega katoliškega telovadnega gibanja na Hrvaškem pred prvo svetovno vojno niso opustili starega naziva, temveč so se imeli za edine prave sokole, nadaljevalce starega hrvaškega sokolskega programa. Naziv so odrekli liberalcem, ki so ga po njihovem mnenju monopolizirali in po krivici nosili.⁸⁰ Podobno razmišljanje je bilo ob snovanju nove telovadne organizacije mogoče zaslediti tudi na Slovenskem. V začetku lahko v *Mladosti* večkrat naletimo na kritike slovenskega Sokola, češ da se je odmaknil od Tyrševe misli in se poliberalil, medtem ko so katoliški odseki njeni pravi nasledniki. Z rastjo organizacije je tako razmišljanje odhajalo v pozabo, na njegovo mesto pa je stopalo prepričanje, da je bilo sokolstvo že od samega začetka »liberalna naprava«.

Ker se je Sokol že leta 1907 včlanil v Mednarodno gimnastično zvezo, v njej pa je bila lahko le ena telovadna zveza posameznega naroda, Orel vanjo ni mogel vstopiti. Po vojni se je zato pridružil mednarodni katoliški telesnokulturni zvezi UIOCEP (Union internationale des œuvres catholiques d'éducation physique), ki je nastala leta 1911.

Prvi vseslovenski orlovski zlet

Telovadni nastopi so bili del nalog katoliških telovadnih odsekov, s katerimi so se predstavili javnosti in pokazali svoj napredek. Ob večjih zborovanjih so priredili tudi večje javne nastope, ki so bili bolj ali manj uspešni, vendar so telovadno vedno zaostajali za sokolskimi. Eden takih je potekal ob zborovanju v Kamniku avgusta 1909, ko je pred 10.000 gledalci na prostih vajah nastopilo okoli 400 orlov v krojih od skupaj 900 v celotni organizaciji. Na orodni telovadbi se je zvrstilo 90 telovadcev, a nastopi skupin na posameznih orodjih niso prišli »posebno do veljave«. Večji vtis je pustila moreška, nekakšen telovadni ples

z meči in glasbo, ki so jo prevzeli od Dalmatincev in je bila nekaj let posebnost njihovih nastopov.⁸¹

Orlovstvo je želelo svoje delovanje kronati s prvim vseslovenskim orlovskim zletom, ki je potekal 24. avgusta 1913 v Ljubljani, ko je gibanje s 168 odseki in 5228 člani, od tega 2696 telovadci,⁸² v organizacijskem razvoju doseglo svoj predvojni vrh. Čeprav je šlo za velik dogodek, je ta razkril veliko pomanjkljivosti in težav, s katerimi se je gibanje soočalo ves čas obstoja. Na to je nakazal že zlet ljubljanske podzveze na Vrhniki leta 1912, ki je pomenil nekakšno generalno pred velikim vseorlovskim dogodkom. Nastop je pokazal na veliko slabih točk v organizaciji in telovadbi, zato so po njem v zvezi uvedli stroge ukrepe za odpravo teh pomanjkljivosti, v glasilu pa so se vrstila stroga navodila za priprave na zlet v Ljubljani.

Orlovski zlet pa ni bil samostojen dogodek, temveč je bil združen s četrtim slovenskim oziroma prvim slovensko-hrvaškim katoliškim shodom, ki je potekal od 23. do 27. avgusta. Pomembnih novih smernic shod ni ponudil, temveč je le podrobno izpopolnil programe prejšnjih katoliških shodov in z največjo manifestacijo dotlej zaokrožil četrstoletno preporodno dobo slovenskega katoliškega gibanja, ki ga je leta 1888 začel Mahnič s svojim Rimskim katolikom. Njegov namen je bil poživiti versko življenje, okrepiti katoliško zavest in javno nastopiti proti nasprotnim nazorom. »Naš katoliški shod bodi javna manifestacija naše vere, a tudi javna manifestacija naše moške volje, da ne pustimo blatiti naših svetinj nikdar in nikomur! Naš katoliški shod bodi glasna izpoved, da hočemo z vso odločnostjo izvajati načelo: proč s slabim časopisjem!«⁸³

V skrbi za mladino, mladeniče in može, ki bodo s pravo katoliško vzgojo nekoč »postali sposobni voditelji, jedro organizacije«, je pomembno mesto spet zasedlo izobraževalno delo. Dr. Marko Natlačen, poznejši podpredsednik SLS, ban in predsednik Orla (1925–1927), je opozarjal, da je kljub velikemu številu izobraževalnih društev še precej takih, ki delujejo zgolj na papirju. Da bi to popravili in povečali število članov, je priporočal ustanavljanje odsekov, pri katerih bi vsakdo našel nekaj, kar ga zanima, s tem pa bi ga društvo dobilo pod svoje okrilje. Zanimivo je, da je v svojem referatu predstavil najrazličnejše odseke: pevskega, dramatičnega, tiskovnega, abstinenčnega, izseljeniškega, gospodarskega in gospodinjskega, izpustil pa telovadnega. Tega so nato sicer dodali v resoluciji, ki je naročila še redno revizijo delovanja društev. To nalogo je dobil t. i. dekanjski odbor, ki je moral tudi v prihodnje nadzirati društva posameznega okrožja in o tem prek dekanjskih referentov poročati centralni organizaciji v Ljubljani. Za referente je Natlačen predvideval še eno pomembno za-

⁷⁸ *Mladost*, 19, 1926, št. 9, str. 147, Dr. Janez Evangelist Krek in Orli.

⁷⁹ Več o Pravem hrvatskem sokolu in sokolstvu v Dalmaciji glej Hrštić, Hrvatski sokol u Makarskoj, str. 79–98.

⁸⁰ *Mladost*, 4, 1911, št. 21, str. 169–170, Nova doba za hrvaško sokolstvo.

⁸¹ *Mladost*, 2, 1909, št. 15, str. 121–123, Kamnik.

⁸² Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 316.

⁸³ *Slovensko-hrvaški katoliški shod v Ljubljani 1913*, str. 10–11.

Orli na Kongresnem trgu na slovensko-brvaškem katoliškem shodu leta 1913 (Mladost, 16, 1923, št. 4, str. 56).

dolžitev, to je, da prek zaupnikov sestavijo in v prihodnje dopolnjujejo natančen »kataster ljudstva tudi po političnem naziranju«. ⁸⁴ Orlovsko vlogo pri vzgoji mladine, še posebej »šoli odrasle mladine« (od 14. do 18. leta), so skupaj z Marijinimi družbami, društvi rokodelskih pomočnikov in drugimi mladinskimi društvi izpostavili še na nekaterih mestih. Resolucija odseka za karitativno delo je priporočala, da se v večjih mestih osnujejo mladinski odbori, ki bodo pospeševali versko, нравno in socialno vzgojo šoli odrasle, delavske, obrtne in trgovske mladine. V manjših mestih in na deželi naj bi to vlogo prevzela načelstva katoliških izobraževalnih društev.

Pri tem so se dotaknili vprašanja razmerja med orlovskimi odseki in Marijinimi družbami, ki so že nekaj časa tekmovali za prvenstvo pri organiziranju mladine. Težavo so skušali rešiti že leta 1909, ko so se na sestanku zastopnikov SKSZ in obeh organizacij dogovorili, naj se po vseh farah ustanovljajo izobraževalna društva, ob njih pa naj dobijo mesto mladeniški orlovski odseki, ne glede na to, ali so dani pogoji za telovadbo. Ti so morali sestavljati tudi članstvo

Marijinih družb, med organizacijami pa naj bi vladali prijateljski odnosi. ⁸⁵ A vedno ni bilo tako. Podvajanje delovnega področja je, kot kaže, motilo predvsem nekatere duhovnike, ki so resda priznavali pomen Orla, predvsem za kraje, kjer je bil prisoten Sokol, toda Marijine družbe so kljub temu imeli za pomembnejše organizacije, ki jim morajo orli priznati prednost. Opozarjali so na to, da so Marijine družbe starejše in cerkvene organizacije, kar jim daje zagotovilo za obstoj, medtem ko številni ne morejo in ne marajo biti orli. Med orli prevladuje »laični moment«, ki se je že večkrat izkazal za manj trdnega in bi posledično lahko padel v napačne roke. ⁸⁶ Na katoliškem shodu so ubrali kompromisno pot, ki jo je istega leta v *Mladosti* predstavil že dr. Aleš Ušeničnik. V skladu s to usmeritvijo »orlovska organizacija razvija predvsem naravne sile, Marijine družbe pa morajo dajati tem silam nadnaravno izpopolnjenje«. ⁸⁷ Kljub temu se zdi, da je primat pripadel orlom, ki so si »začrtali nalogo vzgo-

⁸⁵ *Mladost*, 2, 1909, št. 20, str. 162–163, Novo delo.

⁸⁶ *Mladost*, 3, 1910, št. 19, str. 157–159, O razmerju mladeniških Marijinih družb do Orlov.

⁸⁷ *Slovensko-brvaški katoliški shod v Ljubljani 1913*, str. 172.

⁸⁴ Prav tam, str. 93–97.

Orli v sprevodu mimo ljubljanske mestne hiše na katoliškem shodu leta 1913 (Mladost, 16, 1923, št. 4, str. 57).

jiti mladino v tem, da bi vse mladeniče, ki krščansko mislijo in se po krščanskih načelih hočejo tudi v življenju ravnati, združili v eno samo veliko četo, da bi to mladinsko četo izobraževali umsko, нравno in telesno, s pomočjo te mladine vzbujali, utrjevali in ogrevali ljudstvo za vzore krščanskega mišljenja in življenja.⁸⁸ Tudi sicer so tokrat zelo hvalili orlovsko organizacijo in je za razliko od tretjega katoliškega shoda niso več uvrščali na »obrobno« zabavno področje, temveč je zasedla pomembno mesto v vzgoji in izobraževanju. Kljub temu pa na zborovanju odsekov ne organizacija ne telesnokulturno področje nista dobila posebne obravnave, ki bi si jo glede na razširjenost zaslužila, ampak sta ostajala nekako v ozadju. To je delno veljalo tudi za orlovski zlet, ki mu je v Slovenčevih prispevkih in monografiji poročil s shoda pripadla le manjša pozornost. Javni telovadni nastop kot osrednji zletni dogodek se je odvil v enem

popoldnevu, malo v primerjavi z vsesokolskimi zleti, a še vedno več od drugih katoliških organizacij. To pa je bil dober pokazatelj pomena, ki ga je orlovstvo dobilo v katoliški organizaciji.

Na zletni dan je najprej potekal slavnostni sprevod skozi mesto, ki se je zaključil s sveto mašo na Kongresnem trgu pred uršulinsko cerkvijo. Sprevod je bil širše narave; poleg orlov so v njem korakali politični veljaki, koroški Slovenci, gostje iz tujine (Poljaki,⁸⁹ Čehi, Hrvati⁹⁰), slovenska društva iz Nemčije, Belokranjci, Primorci, večja skupina v kranjskih narodnih nošah, katoliški učitelji in akademiki, rokodelska društva, Bogomile, člani Marijinih družb ter zastopstva SKSZ, Jugoslovanske strokovne zveze, rudarjev, Prometne zveze itd. Navzočih je bilo več tisoč ljudi,

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ Iz Poljske so na komerz (slavnostno zabavo) slovanske katoliške mladine prišli tudi poljski sokoli, strelci in skavti. *Slovenec*, 25. 8. 1913, str. 3, Slavnostni sprevod.

⁹⁰ Časopis *Slovenec* ločeno navaja Hrvate in Dalmatince. *Slovenec*, 25. 8. 1913, str. 3, Slavnostni sprevod.

točno število je težko določiti, saj si podatki, ki jih navajajo različne strani, zelo nasprotujejo. Katoliška stran je navajala le število nekaterih skupin in skupno število udeležencev, ki naj bi bilo večje od 20.000. Med njimi je bilo slovenskih orlov, okrepljenih s češkimi orli in orlicami (300), hrvaškimi katoliškimi sokoli iz Dobrinja⁹¹ ter orlovskimi godbami, najmanj 2000. Manifestacijo pred uršulinsko cerkvijo je spremljal »natlačeno polni (Kongresni) trg«.⁹² Po oceni *Laibacher Zeitung* naj bi prišlo okoli 40.000 ljudi, medtem ko je uradni ljubljanski list za spreved podal manjše število, to je 15.000, kar pa je bilo še vedno več, kot jih je bil pripravljen prešteti *Slovenski narod*.⁹³ Liberalni dnevnik je ob sklicevanju na policijo in častnike menil, da je bilo udeležencev le od 6000 do 7000, od tega orlov brez godb natančno 1394, pa še večina teh »najbrž nikoli ne telovadi, nego jih le vporabljajo za javne nastope«. Na Kongresnem trgu je tej številki dodal še približno 2000 oseb.⁹⁴

Nasprotujoči so si bili tudi opisi razporeditve v mestu in pri gledalcih v času slavnostnega spreveda. Katoliški dnevnik je Ljubljano z redkimi izjemami videl praznično odeto, pri ljudeh prirčen sprejem, manifestacija pa »je bila tako nekaj impozantnega in veličastnega, da je stala cela Ljubljana pod njenim vplivom in je celo mesto priznalo, da zidovi naše prestolnice še niso videli takega prizora veličastva«.⁹⁵ Liberalci so govorili, da »klerikalni napad na Ljubljano« ni uspel. »Klerikalni pritisk je bil nad vse silovit, toda uspeha ni dosegel, kakor ga ni doseglo sicer jako spretno aranžiranje provokaterjev, ki naj bi prebivalstvo zapeljali, da bi glasno pozdravljali udeležnike in jim prirejali ovacije.«⁹⁶ Strani sta druga drugo obtoževali izzivanj in napadov, pri čemer je šlo v večini primerov za kratke stike med sokoli in orli.

Kot neke vrste odgovor na dogodek so sokoli in liberalci še isti dan »izrabili« pogrebno slovesnost njihovega člana Franca Babiča. Pogreb je potekal v Kranju, pokojnika pa je na zadnjo pot pospremila velika množica ljudi iz liberalnih društev, politikov in sokolov. Slednjih je bilo več kot 350, večinoma ljubljanskih in nekaj odposlanstev iz bližnjih krajev. Ti so ob povratku v Ljubljano ob večtisočglavi množici odkorakali vse do središča mesta.⁹⁷ Katoliški tabor je pogreb označil za »strankarsko demonstracijo«,⁹⁸ kar je v veliki meri tudi res bil.

Po slavnostnem sprevodu se je popoldne dogajanje preselilo na dvorišče domobranske vojašnice, za uporabo katerega je Orel dobil dovoljenje od ministrstva, nastopila pa je tudi vojaška godba domačega 27. pešpolka. V vojašnici so potekali slavnostni govori, nastopi telovadcev in prve orlovske tekme, ki so potekale že dan prej. Predvsem pri njih se je pokazalo pomanjkanje izkušenj s tekmovanji, slabe priprave telovadcev in nasploh nižja raven telovadbe od sokolske. Prvotno načrtovane tekme so med pripravi poenostavili, tako da sta bili le dve, v nižjem oddelku med okrožji in za zvezno prvenstvo. Pri prvi so vrsto sestavljali telovadci iz vseh odsekov posameznih okrožij, kar bi skupaj, če bi vsako okrožje prijavilo samo eno vrsto, morale nanesti približno 30 vrst. Vendar jih je bilo le osem, od tega pet iz posameznih odsekov. Na drugi strani so morali pri prvenstvu Zveze Orlov s tekmovalnega sporeda umakniti vaje na krogih in konju z ročaji, saj jih tekmovalci zaradi prekratkih priprav in pomanjkanja orodja ne bi mogli dovolj dobro opraviti.⁹⁹

Brez težav ni potekala niti javna telovadba. Proste vaje je izvedlo 1000 orlov, od tega slovenskih le okoli 800, a jih je zato spremljala toliko večja množica gledalcev. Zbralo naj bi se jih kar okoli 30.000, od tega jih je 10.000 našlo prostor na začasnih tribunah. Med navzočimi so bili številni cerkveni veljaki, slovenski, hrvaški in češki državni in deželni poslanci ter drugi dostojanstveniki.¹⁰⁰ Po skupnem nastopu so sledili nastopi manjših skupin čeških orlic in orlov ter slovenskih orlov, orlic in vaditeljev.¹⁰¹ Zanimivo je, da poročila govorijo o veliki navdušenosti gledalcev nad nastopom čeških orlov in orlic, medtem ko je bil ocenjevalec *Mladosti* z nazorskega vidika kritičen do nastopa slovenskih orlic. Bolj zadovoljen je bil s skupnim izvajanjem prostih vaj, ki pa jih je zmotilo telovadišče, presekano z odtočnim jarkom, in tribune, ki so bile napačno postavljene.¹⁰² Dogodek se je končal s telovadbo na orodju. Z vidika časa obstoja Orlov je vseorlovski zlet lepo zaključil intenzivno sedemletno delo ter razkril njegove prednosti in slabosti. Moč orlovstva se je, kot so priznavali tudi nasprotniki, skrivala predvsem v trdni in razširjeni organizaciji katoliškega tabora. Ta je na eni strani omogočila tako hiter razvoj orlovskega gibanja, hkrati pa ga je zavirala na telesnokulturnem področju, saj je z njim želela doseči predvsem vzgojni namen za končni politični cilj.

⁹¹ Dobrinj je naselje na otoku Krku, kjer je deloval Mahnič.

⁹² *Slovenec*, 25. 8. 1913, str. 3, Slavnostni spreved.

⁹³ *Laibacher Zeitung*, 25. 8. 1913, str. 1776, Der Katholikenkongress in Laibach.

⁹⁴ *Slovenski narod*, 25. 8. 1913, str. 2, Katoliški shod; *Slovenski narod*, 26. 8. 1913, str. 4.

⁹⁵ *Slovenec*, 25. 8. 1913, str. 1, Triumf katoliške hrvatsko-slovenske ideje v Ljubljani.

⁹⁶ *Slovenski narod*, 25. 8. 1913, str. 1, Klerikalni napad na Ljubljano.

⁹⁷ *Slovenski narod*, 25. 8. 1913, str. 2–3, Pogreb Franca Babiča.

⁹⁸ *Slovenec*, 25. 8. 1913, str. 5, Ljubljanski črnuhi.

⁹⁹ Stepišnik, *Telovadba*, str. 220.

¹⁰⁰ Časopis *Slovenec* poimensko omenja zagrebskega nadškofa Bauerja, goriškega metropolita Sedeja, ljubljanskega knezškofa Jegliča, krškega škofa Mahniča, splitskega škofa Đivoja, sarajevskega škofa Šarića, šušteršiča, Pogačnika, Korošca, kneza Huga Windischgrätza, grofico Paar, kneza Sapieha ter grofa in grofico Chorinsky. *Slovenec*, 26. 8. 1913, str. 5, Prvo skupno slavnostno zborovanje slovensko-hrvaškega katoliškega shoda.

¹⁰¹ *Slovensko-hrvatski katoliški shod v Ljubljani 1913*, str. 41–42.

¹⁰² Stepišnik, *Telovadba*, str. 219–220.

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISI IN GLASILA

Laibacher Zeitung, 1913.

Mladost, 1908–1926.

Slovenec, 1904–1929.

Slovenski narod, 1905–1913.

LITERATURA

III. slovenski katol. shod v Ljubljani dne 26., 27. in 28. avg. 1906. Govori, posveti in sklepi (ur. Evgen Lampe). Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1907.

Ambrožič, Bernard: *Spomini orlovske mladosti*. Ljubljana: Orlovska zveza, 1921.

Erjavac, Fran: *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosветna zveza, 1928.

Hafner, Jernej: *Orel*. Čas, 17, 1922/23, št. 1, str. 17–30.

Hrstić, Ivan: Hrvatski sokol u Makarskoj (1894.–1914.). *Historijski zbornik*, 64, 2013, št. 1, str. 79–98.

Jagodic, Jože: *Nadškof Jeglič: majhen oris velikega življenja*. Celovec: Družba svetega Mohorja, 1952. V: Pernišek, France: *Zgodovina slovenskega Orla*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1989, str. 75.

Lukan, Walter: *Zur Biographie von Janez Evangelist Krek (1865–1917)*, I. del, doktorska disertacija. Dunaj: Universität Wien, 1984. V: Vincenc Rajšp: Slovenska krščanskosocialna zveza s posebnim ozirom na Slovensko krščanskosocialno zvezo za Štajersko. *Krekov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1992, str. 160–173.

Matić, Dragan: *Nemci v Ljubljani 1861–1918*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002.

Pavlin, Tomaž: »Zanimanje za šport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje«: (telesnokulturno in športno organiziranje na Slovenskem pred prvo svetovno vojno in po njej). Ljubljana: Fakulteta za šport, Institut za šport, 2006.

Pernišek, France: *Zgodovina slovenskega Orla*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1989.

Petindvajsetletnica Sokola 1863–1888. Ljubljana: Narodna tiskarna, 1888.

Podpečnik, Jože: Ljubljanski Sokol in slovensko sokolsko gibanje do prve svetovne vojne. *Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja* (ur. Tomaž Pavlin). Ljubljana: Fakulteta za šport, 2014, str. 8–24.

Poročilo o I. slov. katoliškem shodu 1892. leta v Ljubljani. Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1893.

Poročilo o II. slovenskem katol. shodu, ki se je vršil leta 1900 v Ljubljani. Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1901.

Slovensko-hrvatski katoliški shod v Ljubljani 1913. Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1913.

Sobol, David: *Tělovýchovné spolky v Lišni do roku 1948*, diplomsko delo. Brno: Filozofická fakulta, Historický ústav, 2007 [spletni vir].

Stepišnik, Drago: *Telovadba na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1974.

Šafarič, Aleš: *Prepletenost politike in telesne kulture na Slovenskem v letih 1891–1914 in 1918–1929*, doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2016.

Šafarič, Aleš: Sokolstvo in rekatolizacija. *Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja* (ur. Tomaž Pavlin). Ljubljana: Fakulteta za šport, 2014, str. 65–83.

Terseglav, Franc: *Zlata knjiga slovenskih Orlov*. Ljubljana: Konzorcij Mladosti, 1910.

SUMMARY

Creation of the Slovenian Catholic gymnastics organisation Orel

The Catholic gymnastics organisation Orel (Eagle) was founded in the early twentieth century, on the example of the Sokol (Falcon) organisation, the main driving force behind the Slovenian national awakening endeavours in the field of physical education since 1863. The founding of Orel was a direct response to the formation of political parties in the liberal and Catholic camps, as well as to the fierce cultural struggle, which had begun between the said camps at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. Although the first anti-Sokol ideas were already voiced in the early 1890s by Catholic Bishop Anton Mahnič, who was one of the main protagonists of the »cultural struggle« in the Slovenian territory, it is impossible to claim, at least for the period until the end of the century, that the Catholic camp developed any particularly negative attitude towards Sokol or made any serious attempt to found its own gymnastics organisation. The latter idea came to fruition with the decision passed by the municipal council of the Slovenian Christian-Social Union (SKSZ) in November 1905, when the Catholic leaders ultimately recognised the revived and rapidly growing Sokol as the instrument of their liberal opponent and fully realised the necessity to establish a similar form of organised activity among the Catholic youth.

Even though Catholic gymnastics was introduced in Jesenice before the above decision was passed, the first place among the gymnastics sections of SKSZ was officially ascribed to the Ljubljana sec-

tion in 1906. The following year saw the formation of the Union of Gymnastics Sections, which operated autonomously under SKSZ and from then on occupied an important place in the Catholic secular activities. In 1908, the Orel organisation obtained its own gazette *Mladost* (Youth) and changed its name into Orel Union. With the support of the Catholic apparatus as well as professional and organisational skills borrowed from Sokol, the Orel organisation experienced a rapid, albeit initially quiet growth. Its main objectives were to provide youth with training and education to transform them into sound future workers of the Catholic organisation and simultane-

ously dam the onslaught of liberalism into the countryside by creating a worthy rival to Sokol. Over the course of its development, the organisation faced many growing pains ranging from the lack of basic factors, such as appropriate premises and gymnastic masters, to understanding the notion of physical education and dilemmas (e.g. gym for women) that involved moral scruples. Nevertheless, shortly before the First World War (1913), the Catholic gymnastics organisation successfully coordinated an all-Orel trip, which demonstrated the major progress it had made within less than a decade of its existence.